

लाद्वार्येधर्युणा संगघमान उपनिष्क्रम्या श्राव्य प्रत्याश्राव्य सतुना प्रेष्ये
 तिसं प्रेष्यवषट्कृत जुहोति तथैव प्रत्येति मित्रावरुणाभ्यां नमस्वायेदं
 एवमुभौ प्रथमेन सतुमात्रमुखेन प्रत्येकं त्रिस्त्रिहत्वा सतुपात्रमुखे विपर्य
 स्या न्याभ्यां मुखेभ्यां द्विजुहुतः अध्वर्युः परिप्लवेयोपस्तीर्य उपयासीष्या
 मत्वा पूतमत उदन्नेनोन्नीय गृहीत्वा द्रोणकुलशामिदे धारयति प्रतिप्र० सं
 गतः उपनिष्क्रम्या श्राव्य प्रत्याश्राव्य सतुभिः प्रेष्येति सं प्रेष्ये वषट्कृत
 सतुमं जुहोति। द्रविणोदइषायिदं प्रति० उप० स्मृजीयत्वेत्यष्टमंगरुति। त
 थैव संगतः उपनिष्क्रम्या श्राव्य प्रत्याश्राव्य सतुभिः प्रेष्येति सं प्रेष्यवषट्
 कृतहुत्वा तथैव प्रत्येति द्रविणोदउज्जयिदं अध्वर्युरुपस्तीर्य उप० सिसह

११४९ सेवेति पूतम् तदुदं चनेनो न्नीय गृहीत्वा षोणकलशादभिधाय तथैवोपनिष्क्र-
 म्याश्राव्य प्रत्याश्राव्य सन्तुभिः प्रैष्येति संप्रैष्य वषट्कृतं तु त्वानथैव प्रत्ये-
 ति। द्रविणो देसहस्र इदं प्रतिप्र० उपया० सिसहस्र्या यत्वेति दशमं गृही-
 त्वा तथैवोपनिष्क्रम्याश्राव्य प्रत्याश्राव्य सन्तुभिः प्रैष्येति संप्रैष्य वषट्क-
 तं तु त्वानथैव प्रत्येति। द्रविणो देसहस्रस्य यदं एवं चतुर्णां द्वितीयमुखाभ्या-
 होमः ततः पात्रयोर्मुखे विपर्यस्य अध्वर्युहविधानं एव तिष्ठति आगतं प्रति-
 प्रस्थातरि उपस्ता य उपया० सितपसेत्वेति पूर्ववदेकादशं गृहीत्वाभिधा-
 रयति प्रतिप्र-उपया० सितपस्या यत्वेति द्वादशं गृहीत्वा ति। अध्वर्युरूप-
 निष्क्रम्याश्राव्य प्रत्याश्राव्य सन्तुना प्रैष्येति संप्रैष्य अध्वर्युयजतमित्यु

११४९

लुक्ते होतरेत द्यजेतिसं प्रेष्यति। वयश्चक्रेत हुत्वातेव तिष्ठति। अश्विभ्यां तप
 स इदं प्रतिप्रस्थातो पनिष्कस्य श्राव्य प्रत्याश्राव्य सतुना प्रेष्य गृहपते यजे
 लुक्ते यजमान आहोतरेत द्यजेति। द्वादशो तपस्यं प्रतिप्रजुहोति। अग्न
 ये गृहपते यत पस्याय दं० अध्वर्युः पात्रे प्रतिप्रस्थाता संपातेन वनयति त
 स्यैकैशामध्वर्युः प्रतिप्रस्थातुः पात्रे स्मृदवत्पात्रं सादयति प्रतिप्रस्थाता ह
 रति भुक्षं। एतं भक्षयंति द्विहोता त्रिकल्पकोदितो यस्य यस्य वयश्चकारे
 जुहुतस्तं प्रतिभक्षयतः होत्रा ध्वर्युर्भक्षयति पोत्रा प्रतिप्रस्था एतेन क्रम
 ण वयश्चकार प्रदाता च वयश्चक्रेत येषु स्वस्तस्य च प्रदातरित न भ्लोकः
 हातुः पातुर्नेष्टुरग्नीधो जलणः प्रशरितुश्च हातुः पातुर्नेष्टुरघ्वाकस्या

11982

सातुर्बुः हुतेन मुखे नोभौ भक्षयतः तन्न न भे आ दीना मकारां तत्वा मिष्टांतक
 स्य दर्शना त्वा तु मां स्या या वा द्वा हतं तत्वं । स तु ग्रह त्रयो दश लेख था गृही
 त मका दश मध्वर्युर्जुतो ति द्वादश त्रयो दशौ स ह गृही त्वा जु हुतः प्रतिप्र-
 ता श्राव्य प्रत्या श्राव्य स तु ना प्रेष्य एक स्मिन्नवव्य कृते जु हुतः त्रयो दशौ
 स ह स पो स्य ह स्य त्या य ले ति मंत्र उपयाम पूर्वकः अग्रय गृह पतये तप
 त्या य स रं स पो या रं ह स्य त्या ये दं चतुर्दश ले प्रथम द्वितीयौ गृही त्वा यु
 ग प निष्क्राम्या ध्वर्यु रा श्राव्य स तु ने ति प्रेष्य ति । स ह जु हुतः तत्र तृती
 यं प्रतिप्र-गृह्णाति । चतुर्थ मध्वर्युः सप्त हृत्वा प्रेष्य मुखे विपर्यस्यति ।
 क दश हृत्वा मुखे विपर्यसा षा दश प्रति ती यजति । त्रयो दश चतुर्दशौ

प्रत्याश्र

11983

सहगृहीत्वा ध्वर्युः प्रेष्यति ग्रहजुहुतः सहस्रं सप्तोऽस्मिन् हस्यत्यायले सुभयो
 ग्रहणमंत्राग्निभ्यां ग्रहपतिभ्यां सप्तर्षीभ्यां हस्यत्याभ्यामिदं पूर्ववद्वा ७
 शमासनामभिरेकादशयाज्यादेवताभिः सह नो विता नि देवता शतव्याः प्रथ
 मदेनामनी। यागक्रमेण सर्वत्र भक्ष्यं। माजोलीये पात्रं प्रक्षाल्या यत्तेने सा
 दयति। अध्वर्युः स्वनेर्तु पात्रेणाक्षिणैर्तेनैर्द्राग्नं शस्त्रवतं कलशात्। इन्द्राग्नी आ
 गतं सु० धियै विता। उपस्था० तौ रौ द्राग्निभ्यां त्वेति गृहीत्वा यथा यो नितमं
 द्राग्नं। एष्यते यो निरिन्द्राग्निभ्यां त्वेति सादयति। अग्रेण हस्तारं प्राङ्मुख उप
 विश्या। इडादेव ह्रमनुये तनीर्हृ० तू० शो माये पितरो नुमदंतु। इति मंत्रजपे
 वात्र शस्त्रेणु उपकरणं मामनां शो व्यापारः इति शस्त्रमुपाकरोति। य

119 ४३

त्रैवहोताभ्याहूयते तस्मिन्काले ध्वयुरुत्तिष्ठन्प्रदक्षिणं पर्यावर्त्तमान एव शो
 २५ सामोदइवेति प्रत्याहूयते। शः सामोदइवेति ओ३ धामोदइवेति वास्वप्र
 थमं प्रतिगरं प्रतिगृणाति। तिष्ठन्प्रहोवाहोतुरभिमुख आसमाप्तिप्रतिग
 णाति तत्र विरामेषु ओ३ धामोदइवेति सर्वत्र। प्रणवे प्रणवे तु ओ३ धामोदइ
 वौमिति अत्र चतुः प्रवोदेवायाग्नये इत्यत्र नास्ति प्रतिगरः विग्रहेष्वासा
 यागान्नस विरामः यदा होता प्रवोदेवायाग्नये बर्हिष्ठमर्चिस्मा इत्यत्र वि
 ग्रहं करोति। तत्रापि नास्ति प्रतिगरः ओ३ धामोदइव ओ३ धामोदइवौमिति
 त्रिः सगावानपक्षे ओ३ धामोदइवौ शो३ सामोदइवततो ओ३ धामोदइव ओ
 धामोदइवौ त्रिः उक्थ्य शा३ इति शास्त्रं प्रतिगीर्ये प्रातः सवने सर्वत्र जपति। ॥१९४३॥

यजमानः शस्त्रस्य शस्त्रमस्य जंमत्पुं गम्यादिं तयो रयीणां इति शस्त्र
 मनुमंत्रयते। यद्यर्धं चो लुप्येत अभिप्रतिगृणी याद्वा अध्वर्युः अग्नये पथिकृते
 स्वाहा। त्वन्नो अग्नेवरुं स्मत्स्वाहा। सत्त्वं नो अग्नेवमोभं एधि स्वाहा। त्वमग्ने अ
 यास्य० धजस् स्वाहा। अजापते न त्वदे० यीणास् स्वाहा। भुवः स्वाहा। सुवस्वा० भूतवाह
 भूर्भुवः सुवस्वाहा। यजमानं नृप्य धादेव तं शस्त्रं प्रतिगौर्य ग्रहमादाया पर
 याद्वारा प्रतिनिष्क्रम्य च मसा ध्वर्यं वश्च मसानादाय तयैव द्वारोपनिष्क्रम्य
 तयैव दिदेशं गच्छति। अध्वर्युः आश्राव्य प्रत्याश्राव्य उक्थ शाय अस्मै
 रथति यं प्रेष्यति। वध इह कृतं हत्वा नुक्थ इह कृतं नुहति। वध द्वा रानुवध
 इकारा वनुच मसा ध्वर्यं वी नारी शंसा नंतः परिध्य नग्नो प्रकंपयति। नारा

॥१४४॥ सौशेनामनुप्रकेपनं होमभाक्तिमात्रं इति व्यामिदं अग्रयेखि कृतं दं.
 उमेभ्यः पितृभ्यश्चिध्याख्यातो ग्रहनाशं सेधु भक्ष आप्यायन आदने च ना
 राशं सानां अत्र होना ध्वर्युमुपहृये प्रतिग्रहद्विभक्षयति अध्वर्युरपि होता
 रमुपहृय भक्षयति ततः सर्वे च मस्तिनः साधुवाकाः स्वस्वचमसमनुपह
 येव भक्षयति भक्षेहीत्यादि हृदयाभिर्मशनां तो भक्षउक्तः तत्र ग्रहचमस
 योर्नाराशं सयोः सनाराशं सानां तु मंद्राभिभूतिरित्यादि नाराशं सपीत
 स्यमधुमत इत्यादि नाराशं समुत्रेणैव भक्षयति शेषे कुर्वतः आप्यायस्वे
 ति चमसेभिराप्यायिताः पुनर्नाराशं साभवन्ति ता दक्षिणस्थस्यादयति
 ततः शुक्रपात्रेण कलशात्सुतशस्त्रवतं वैश्वदेवं ओमासश्चुर्वणीधृतो

॥१४४॥

षः सुता उपयाम० सि विभ्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः ॥ ति गृह्णाति ॥ एते येना वैश्वेभ्यस्त्वा
 देवेभ्य इति सादयति ॥ ग्रहग्रहणानंतरं प्रति प्रस्थातः सवनीयान्निर्वचेति संप्रप्य
 ति ॥ बोधायनीये दृष्टमस्मदीयाः साक्याः ॥ गृह्णाति ततस्तोत्रमुपाकरोति उपा
 वर्तध्वमिति बहिर्भ्योस्तोत्रोपाकरणमिति आज्यसंस्तकानि स्तोत्राणि प्रातः
 सवने यजमानः ॥ ज्यातिषे हिं कुस्तस्ये प्रस्तुतिस्तस्ये मेवरुध्ये भूर्भुवः सुवः
 पृथिवी होता० बृहस्पतिरुपवक्ता अग्निर्होता० मित्र उपवक्ता ॥ इति जपति ॥
 ब्रह्मा देवसवितरेतत्ते प्राहुतल्ल० देवस्य तवितुः प्रसेवा ॥ प्रेतिरसि धर्मा यत्वा
 धर्मजिन्वा ॥ ओ३ स्तुतेति प्रस्तोति ॥ यजमा० स्तुतस्य स्तुमस्य जंम० गम्यादि
 द्वि० तयो रपीणा ॥ इति स्तुतमनुमंत्रयते ॥ अध्वर्युः इजा देव हूर्म० नुमदं तु

198c

इति जपति। अध्व० शो० सोमो दश्व ओ० यामो दश्व शो० सोमो दश्वो० उक्थशा
 इति शस्त्रं प्रतिगीये जपति। यजमा० श० स्त्रस्त्र शस्त्रम० रथीणां शस्त्रमनु
 मेत्रयते। अध्व० अग्नये पथिकृते० तनो० अग्ने० स तनो० अग्ने० तमग्ने०
 यासि० प्रजापतेन० भू० भुव० सुव० भू० भुव० सुव० शस्त्रं प्रतिगीर्यग्रह
 मादत्ते नमस्ते० मस्याध्वर्युक्० आ० आ० अस्तु० उक्थशा यजसोमस्य
 विश्वेभ्यो देवेभ्यश्च० अग्नये स्विष्ट कृत० उमेभ्यः० पितृभ्यश्च० द्याव्या
 तमनुप्रकंपनं ग्रहनाराशं सानां भक्षमादिहृदयाभिर्महीनातः सर्वभक्षा
 श्वमस्यानाप्यायते सादने भवतः प्रक्षाल्यथास्यानमासादनं त्रिभि
 रुक्थ्यविग्रहैः प्रचरतः क्रमेण उपया० तां सिगित्रावरुणाभ्यां त्वेति

॥ १९८ ॥

उक्थस्वात्था उक्थपात्रेण तीक्ष्णं भागमैत्रावरुणं गृह्णाति। एष ते यो नि
 मित्रावरुणाभ्यां त्वत्पायते न सादयति पुनर्हविरसीति स्थाली प्रत्यभिमुख
 ति। मित्रावरुणं नमस्य गुरुव्योनेन दशं च गृह्णाति नमस्यति पुरस्तादाग्नी
 ध्रं च मसादध्वा वाक् च मसमुन्तयति स्तुतश्च भवतः उपावर्त्तध्वमि
 ति बहिर्भ्यामुपाकरोति। यजमानं ज्योतिषे हि कुरुत स्ये प्रस्तुति
 स्ये मे वरुध्ये। व्याहृतीः चतुर्होतारं पंच होतारं च जपति। ब्रह्मा देव
 सविता प्रसवे। अन्वितिरसि दिवं त्वादिवं जिन्य। ओ३ स्तुत। यजे० स्तु
 तस्य स्तुतम० रयीणां। इति स्तुतमनुमेत्रयते अध्व० इडा देवहू० मदेतु
 शो३ सामो दश्व। ओ३ धामो दश्व। ओ३ शो३ सामो दश्व। ओ३ धामो

॥१४६॥ दइवौ उक्थाशाः इति जपति। यजमा० शस्त्रस्य शस्त्र० रयीणां। अस्त्र
 मनुमंत्रयते। अध्व० अग्नये प्रथिव तत्त्वादि शस्त्रं प्रतिगीय गृह
 मादत्ते चमसांश्चमसाध्वयेवः३। आ० अस्तु० उक्थाशा यजस्वो
 माना० वषट्कारानुवषट्कारयो० ग्रहं जुहोति। मित्रावरुणाभ्यामि
 दं। अग्नये सिष्टकृतं ग्रहं चमसांश्च हुत्वा भक्षयिषु क्रियमाणेषु बाल्यतः स
 दआरभ्य देवैभ्यस्त्वा देवायुवं पणजिभ्यो तस्या युषे जुष्टं मित्रावरुणचम
 से ग्रहसंपातमवनयति। तत्रैव प्रशारतास्वंचमसमध्वर्युमुपहयद्विभ
 क्षयित्वा होत्रादिचमसि धृतं चमसं नुपहय भक्षयति पुनरपि अध्वर्युमुपहय
 यमंत्रावरुणचमसं ग्रहं भक्षयति ततः सर्वचमसिनः प्रशारतयुपहयग्रहं ॥१४६॥
 तं क्षयति
 अध्वर्युश्च न
 स्मिन्नपश्य

नमस्तोऽश्वभक्ष्यंति सर्वमक्षाना प्यायनसादेन भवतः प्रतिप्रस्थाता उप
 या० तोसीद्रायत्वेति हंगरीत्वा एषते योनिरिद्रायत्वेति सादयति पुन
 देविरसीति स्थालीमभिमंत्र्य ब्राह्मणा घृषि चमसमुख्योऽश्वमस्यान्तु
 नयन्ते कस्मे चमस्य ग्रहणाय राजानमतिरेचयति स्तुतशस्त्रे भवतः
 उपावर्त्तध्वं यजमा० ज्यातिषे हिं कु रतस्यै प्रस्तु हितस्यै मे वरु ध्ये।
 भूर्भुवः सुवः चतुर्होतारं पंच होतारं च जपति। ब्रह्मा देवसवित० प्रसवे
 संधिरस्य त्रिदशायत्नां त्रिदशं जित्वा ओ३ स्तुत० यजे० स्तुतस्य स्तुत०
 स्तुतमनुमंत्रयते। प्रतिप्रस्थाता शुद्धा देवक० दंतु शो३ सामो दइवओ
 थामो दइवओ३ शो३ सामो दइवओ३ थामो दइवओ३ उक्थ शाः यजे०

1989

शस्त्रस्य शस्त्रं यीणां। शस्त्रं प्रतिगार्ये अग्नेये पाथिकत इत्यादि ग्रहमादत्ते
 चमसोश्चमसां ध्वर्यवः आश्रा० अस्तु० उक्थाशायजसोमानां। वषट्कृतानु
 यषट्कृतैर्यो हंता देवेभ्य रत्ना देवा सु० ये जुष्टं। ब्राह्मणा घं सि चमसैः ग्रह
 संपातमव नयैति। इन्द्रायेदं अग्नेये स्विष्टकृत इदं न प्रतिप्रस्थाता भक्षय
 तिसर्वं भक्षानायायनसादने भवतः। तृतीये उक्थ्य ग्रहेण प्रतिप्रस्थाता प्र
 चरति। उपया० संदिग्निभ्यां त्वेति गृह्णाति न स्थाली मभिमृशति। अघ्रा
 वाक चमससु मुख्यांश्चमसानु नयन्सर्वं राजानमुन्नयमातिरीरिचोद
 शाभिः कलेशो मृष्टा न्युजेति संप्रेष्यति उपहोमार्थं अवशिष्टं राजानं
 पात्रांतरे निदधाति। उपावर्त्तध्वं। यज० ज्योतिषैर्हिं कुरुतस्यै प्रस्तुहित ॥ १४९

स्येमेवरुध्ये व्याहृतीश्चतुर्होतारं पंच होतारं च जपति। ब्रह्मा देवसवितरे०
 सवे। प्रतिधिरसि पृथिव्ये ला पृथिवी जिन्व ओं स्तुत। यजमा० स्तुतस्य० प्रति
 प्रस्थाता। इडा देव० शोऽं सामो दइव। ओथामो दइव ओऽं शोऽं सामो दइव
 ओथामो दइव। उक्थ शाः यज० शस्त्रस्य शस्त्र० यीणां। अनुमंत्रयते। प्रति
 प्र० अग्नये पथिकते० त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने त्वमग्ने अ० प्रजापतेन० भूर्भुव
 सुवः शस्त्रं प्रतिगीर्ये ग्रहमादत्ते च मसांश्च मसा ध्वयवः आश्रा० अस्तु०
 उक्थ शा यज सामो नाव वष्टकृता नुव यष्टकृतमै हित्वा इदग्निभ्यामि० अ
 ग्नये स्विष्टकृत इदं० प्रतिप्र० देवेभ्यस्त्वा दे० जुष्टं अध्यावकं च मसे ग्रहसं पा
 तमवनयति न प्रतिप्रस्थाता भक्षयति रुवि भक्षाना प्याय न सादने भवतः

११९४ अत्राग्रयणो नैव हूतनोप्यातिग्रहाः द्वितीये सवने होमस्ते स्यामात्रध्रुवोपिन। हूय
 ते तु तृतीयस्मिन् गृहावाग्रयणध्रुवोऽग्निं नरदेत्याद्यत्रिभिरनुवाकैः त्रयस्त्रिं
 शतं अनासौ तप्रायश्चित्ताहुताहुतीर्जुहोति। आग्नीध्राये प्रजापतिर्मे नसांधो
 षत इत्यादि त्रयस्त्रिंशतं हुतीर्जुहोति तारस्वयेवक्ष्यते। अध्वयो राहव
 नीये होममंत्रास्तु अग्निं नरो दीधितिभिररण्यो हस्तच्युतीजनयंतप्रश
 स्तः। दूरदृशंगृहपतिमथर्युं स्वाहा। अग्नय इदं अग्निनाग्निः समिध्यं
 कोस्य स्वाहा। अग्नय इदं सप्ततै अग्ने स० घृतेन स्वाहा। अग्नयः मनो
 ज्योतिर्जुषतो० धाघृतेन स्वाहा। मनसं ज्योतिष इ० त्रयस्त्रिं सन्तं तवोय
 वितलि० वा० अघ्येतु स्वाहा। प्रभायेदं यन्मे मनसं शिद्धं द्रव्यं वाचो यच्च मे ह ॥ ११९४

दः अयं देवो वहस्पतिः संतं हिं चतुराधसा स्वाहा । वहस्पतयः विश्वकर्मा हवि
 रिदं जु प्राणः संतो नैर्यज्ञं सानिमेतनोतु । या व्युष्टा षषसा याश्च या ज्यास्ताः सं
 दधामि हविषा घृतं न स्वाहा विश्वकर्मेण इ- अया अग्नेस्य० भेषजं स्वाहा अ-
 यसेग्रयं त्वमग्ने अयास्यया यजं स्वाहा अग्नेयेया त्वेनो अग्नेव अग्नीव
 रुणा स त्वेनो अग्नेव मो अग्नीव भद्रं कर्णेभिः शृणुया हितं यदायुः स्वा
 हा देवेभ्य इदं स्वस्ति न इन्द्रो व दधातु स्वाहा इन्द्राय पूषताक्ष्याय वहस्पत
 यः पृथदश्चामरुतः पृथिमातरः शुभं यावानो विदधे पुजगमयः अग्निजि
 ह्ना मनवः सूर्यश्चक्षो विश्वेनो देवा अवसागमन्ति स्वाहा । विश्वेभ्यो देवेभ्य-
 शतमि नु शारदा अं० मर्गताः स्वाहा । देवेभ्य इदं प्रेक्षो अग्ने दीदिहि० ति

वाजास्वाहा। अग्नयः श्रुक्णीयकवेये मे ध्यायवचोभिर्नाकमुबया मिशः
 १४८ सन्धतोभयमभयंतत्कं धी अग्नेये देवानां मवहे सुक्ष्वस्वाहा। अग्नयः अ
 ग्निवो देवमग्निभिः सजोष्यायजिष्ठं दूतमध्वरे कथुध्वं योमर्त्येषु निधुविक्त
 तावा तपुर्मूर्धा घृतां नः पावकस्वाहा। अग्नयः घृतप्रतीको घृतयो निरग्निर्घृ
 यक्षि देवांस्वाहा। अग्नयः १५ आयुर्दो अग्ने हविषोः क्षतादिमः स्वाहा
 आयुर्दो अग्नयः ३६ अग्ने वा ततमानिह। निवियं तु स्वाहा अग्नयः सप्तते अ
 ग्नेः अग्नयः मनोज्योतिः मनसे ज्योतिः त्रयास्त्रिंशन्ततवो ये वि० धर्मा
 ये दं० यन्मे मनसश्छिद्रं० बहस्पतयः विश्वकर्मो हविर्दिदं जुष्माणः संताने
 यः विश्वकर्मणश्च युनज्मत्वा ब्रह्मणा० वयं ते स्वाहा जातवदे स इदं० अग्निं ११४८

पुनश्मिशवसा घ० ना कउत्तमे स्वाहा॥ अग्नय ईधानास्वाशतं हिमाद्यु अधिना
 के स्वाहा अग्नय २७ अग्निर्न ईडित ईडित व्येदे वैः पाथि वैः पातु स्वाहा अग्नय रवा
 यर्न ईडित ईडित व्येदे वैरांतरिक्षेः पातु स्वाहा वायुवदं सूर्या न ईडित ईडित
 व्येदे वै दिव्यैः पातु स्वाहा सूर्या येदं विष्णुर्न ईडित ईडित व्येदे वै दिव्यैः पातु
 स्वाहा विल्ववदं अग्निर्मजुभिः पूषा स्वर्गाकारेण तश्मं यज्ञमवतु ते मा मवल
 नुव आरभे नुमारमध्वं स्वाहा अग्नय पूषा इदं ३३ सोमे त्रयस्त्रिंशतमाज्या
 हुतीर्जुहोति त्रयस्त्रिंशतं च यज्ञतनूरा गती धीये प्रजापतिमेतसां धौ छेत
 स्वाहा प्रजापतये सोमा येदं एवमुक्ते राजापि धाता दीक्षामा स्वाहा २ पूषा
 सोमं कुर्यात् स्वाहा ३ सविता भूत्या स्वाहा ४ वरुण उषनक्षः स्वाहा ५ अ

१९० सुरः क्रीयमाणः स्वाहा १६ मित्रः क्रीतः स्वाहा १७ शिपिविष्ट आदितः स्वाहा १८ न सा
 रधियः प्रोह्यमाणः स्वाहा १९ अधिपतिरागतः स्वाहा २० प्रजापतिः प्रणोयमा
 नः स्वाहा २१ अग्निराग्नी प्रे स्वाहा २२ हरपतिराग्नी प्रोह्यमाणः स्वाहा २३
 इन्द्रो हविर्धोने स्वाहा २४ अदितिरासादितः स्वाहा २५ बिलुरुपावह्यमाणः स्वा
 हा २६ अथर्वीपात्तः स्वाहा २७ यमो भियुतः स्वाहा २८ अपूतपा आधूयमाणः स्वा
 पूयमाणः स्वाहा २९ मित्रः क्षीरश्री स्वाहा ३० मंथी सक्तुश्री स्वाहा ३१ वैश्वदेव उन्नीतः
 स्वाहा ३२ रुद्र आहुतः स्वाहा ३३ वायुरावृत्तः स्वाहा ३४ न्यक्षः प्रतिख्यातः स्वाहा ३५ म
 क्ष आगतः स्वाहा ३६ पितृणां नाराजः स्वाहा ३७ असुरात्तः स्वाहा ३८ सिंधुखभयमव
 प्रयः स्वाहा ३९ समुद्रो वगतः स्वाहा ४० सलिलः प्रसूतः स्वाहा ४१ सुवेरुद्वगतः स्वाहा ४२ ॥ १९६०

पृथिवी स्वाहा विभूवस्स्वाहा सिनीवा लिस्वाहा उपरंधरे स्वाहा आचिन्ते स्वाहा
 नमस्ते स्वाहा भुवो विस्ते स्वाहा भूस्वाहा भुवस्वाहा सुवस्वाहा भूर्भुवः सुवे
 स्वाहा सोमस्या ज्यमासि हविषो हवि ज्योतिषां ज्योतिर्विश्वेषां देवानां भा
 गधेयीः स्थाम्यं वः सिचंतु मरुतः समिद्रः सं नृहस्पतिः सं वो यमग्निः सिचन्ता
 युषा च वलं न च सर्वमायुर्देधा तु मे मां दावा शाः शुध्युरजिराः ज्योतिष्म
 तीस्त० इह मावत आपो भद्रा घृतमिदं प० वचं सागन् आदित्या श्याम्युतवा
 पयदावः आपो हिष्ठा योवः शिव० तस्मा अपरंग० इति सप्तभिः सिचन्त्यभि
 मंत्रयते वा अभूद्देवः सविता वंद्यो० द्रविणं यदा दधत् इत्यभि मंत्र्यु हिरण्य
 गभं इति तु हाति० देवां जनमगन्त्य ते स्ततो मायरा स्या सी रागधतु सामस्क

भान्तो मोक्षान् वरा ज्ञो ज्ञायस्मिन्तु

१८१

नमभिर्मंत्र्या अग्निः प्रातः सवने पालरमान्वे० हभक्षाः स्याम स्वाहा प्रशास्तः
 प्रसुवेति संप्रेष्यति सर्पतेत्या हभक्षाः रता॥ अत्र पलीयजमानो व्रतं दैक्ष
 व्रतं संतिष्ठते प्रातः सवने यस्य स्मृत्येति अभिषवादिमाध्यंदिनं स
 वनं ता यते तस्य प्रातः सवने न कल्पो आख्यातः द्विर्देवत्यं तु ग्रहं द्राग्रवे
 श्वदेव दार्विहो माश्वनविद्यंते। शुक्राग्निधिनो स तु ग्रहाणामुच्यते स्य पा
 त्रैः कलशैश्च मसैः परिपूवया चैह प्रयोजनं। प्रातः सवनं तान्यत्र गृह्यं
 ते ह्यिहा स्त्रयः मरुत्वती याधर्मश्च माहेद्रं चैत्युभाविमौ। प्रतिग्रह्याश्च ह
 यंते आप्तः सर्वनकाश्च ते प्राचारो जेदृशानो स्यादतिग्राह्यस्त्रिभिः
 सहा दक्षिणस्य हविर्धोनस्य पुरोक्षमस्य हृत् चक्रेण सादयित्वा नृत्नी

१११८१

मुत्तानाः कलशाः क्रियन्ते होतृचमेसेवसतीवरीभ्यो निःखिन्येह निग्राभ्याः
करोति। निग्राभ्यास्य देवश्रुतश्रुतः शुक्लः शु. गणामेमावितृषन् पूर्वम
जीष्मं चर्मणो धस्तां न्युप्यत चर्मपरिमज्ज्य महाभिषवामपर्युपविशति।
पुरस्तादध्वर्युर्दक्षिणतः प्रतिप्रस्थाता पश्चान्नैष्टोत्तरतः उनेता अध्वर्युः
सर्वराजानमुपरे न्युप्य सोमोपहननपरिश्रयणे प्रज्ञाते निधाय ग्रावस्तु
ते सोमोष्णीं प्रदाय वशीत्वं देवसोमं त्रैष्टुभेन छंदसे. धो अपीहि। इति
येदाभ्या अंशवस्तेषां द्वितीयं शुतदिग्मांशोऽपि सृज्य यत्ते सोमा दाम्य
नाम. मसोमा यस्वाहा इति द्विरावृत्त्या पांशुपावनानां मध्यमो द्वावं शतौ
अपि सृज्य वसतीवरीभिरुपसृज्य अवावृध्वं वोम. नायसोममिति सो

ममभिमं त्र्यते सर्वे ध्वर्यवो दक्षिणेः पाणिभिः इहा इहेति ग्रावभिः संराधयंतो
 भिषुण्वन्ति सति निमित्ते अध्वर्युः आमारुकाद्भस्त्रस्त्रं देत्यभिमं त्रयंतो
 प्रागपागुदगधः ध्वर सर्वे निग्राभमुपयति। एवं प्रथममभिषुत्य वस
 तीवरीभिरुपसज्या वीदधं न इत्यभिमं त्र्य सर्वे दक्षिणेः पाणिभिः इ
 हा इहेति संराधयंतो भिषुण्वन्ति। एवं द्वितीयमभिषुत्य तद्येव वसती
 वरीभिरुपरसज्या वीदधं न इत्यभिमं त्र्य सर्वे दक्षिणेः पाणिभिः इहा
 इहेति संराधयंतो भिषुण्वन्ति अध्वर्युः आमारुकाद्भस्त्रस्त्रं देत्ये
 तयोः कृतयोः प्रागपागुदध्वरेति निग्राभमुपैति एवं तृतीयमभि
 षुत्य राजानमाध्वनीये संस्रिया पुनर्द्वितीये पर्याये वसती वर्यु

श्रीः

पसर्जनावीरुधाभिर्मंत्रणे हा ३३ हे तिसंराधनाभिषवांकृत्वा पुनर्वसतीवसुप
सर्जनावीरुधाभिर्मंत्रणे हा ३३ हे तिसंराधनाभिषवां मास्काद्रसानुमंत्रण
प्रागपागितिनिग्राभंकृत्वा पुनस्तथैव कृत्वा राजानमाधवनीये संसिच्य । त
तीये पर्योयेवसतीवसुपसर्जनावीरुधाभिर्मंत्रणे हा ३३ हे तिसंराधनाभि
षवां मास्काद्रसानुमंत्रणप्रागपांगुदङ्गिग्राभोपयमनानिकृत्वा
मध्यमे पुनस्तथैव वसतीवसुपसर्जनावीरुधाभिर्मंत्रण दृहदृहसंराधना
दिनिग्रापापयमनानिकृत्वा मध्यमे । पुनस्तथैव वसतीवसुपसर्जनावीधां
वभिर्मंत्रणे हा ३३ हे तिसंराधनादिप्रागपांगुदङ्गिग्राभोपयमानानिकृत्वा
सुसंभतराजानं कृत्वा पवित्रेण जपी श्रो परे ग्राव्याः संमुखान्कृत्वा तेभ्यः

13

जीमं व्यपेक्ष्य सजीवमुखा न करोति। प्रांनमुद्रातारो द्रोण कलशं ग्रावस्व
 ध्यूहंति। देवा ग्रावाणं इदुर्दिशु रिद्रुत्वा दिषुरेद्रम० दिषुरपहंतजले
 ज्यस्य। इति प्रतिप्रस्थाता ग्रावाणानुगोदते। अत्र वा सवनाय निवोपेः। प
 वित्रं ते विततं० स्तस्य माशते तितस्मिन्नुदीचीनदशा पवित्रमुद्रातारो
 धारयंति। अध्व० पवित्रं तस्य न चैव पवित्रमभिमुत्रयते। होतृ च मसेना
 स्मिन्संततां धारां स्त्रावयति। आधवनीया दुन्नेतो दंचनेन होतृ च मस
 आनयति। अवेत्या धारां माग्रहण्युजति। अध्व० शुक्रपात्रमादाय।
 अयवेन श्रोदय० रिहंति। अनुदुत्योपयम्या। उपया० सिशं जायतेति
 गृह्णात्वा हिरण्येन श्रीत्वा दशा पवित्रेण संमज्य एषते योनिर्वीरतां पाही

१५३

तिसादयति। मंथिपात्रमादाय तं प्रलुधा पूर्वधा० वर्धसे। इत्यनुद्रुत्या पय
 म्या। उपया० मर्कायत्वेति गृहीत्वामनो नयेद्वितिसक्तुभिः श्रीत्वा आत्मा
 नमितराग्रहोश्वाध्वंसयन् दशापदित्रेण संमज्ज्यैषते योनिः प्रजाः पा
 ही तिसादयति। ये देवा दिव्ये काद० ध्वं रूपा ग्रयण पात्रमनुद्रुत्या। उपया
 ० सि विभ्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यः स्त्याग्रयणं तिसृभ्यो धाराभ्यो गृह्णाति। पुरस्ता
 दुपयामं नय जुषा गृह्णाति। आग्रयणं स्त्यायः सोमस्तस्यैकदेशं अ
 न्यस्मिन्पात्रे निःषिच्य द्वितीयां धारां वरेति। आधवनीयां तृतीयां धारा
 मुदं च न न करोति। एवमाग्रयणं गृहीत्वा त्रिर्हिकीरोति। शनैरग्रेथोच्चैः थ
 सूचैः तथैव सोमः पवते ३ अस्मे ब्रह्मणे पवते स्मेक्ष० मह्यं ज्यैष्ठ्याय

पवेते। इति सोमममिमं च दशापवित्रेण संमृज्यैषते योनिर्विधेभ्यस्त्वादेवेभ्यः
 तं इति सादयति। उपया० सीद्रायत्वा बृहद्वते वयस्वत उ० त्वाविल्लवेलेति स्था
 स्योक्थ्यं गृह्णाति। एषते योनिर्द्रायत्वा कथ्यामुवेति सादयति। स तु पात्रा
 म्यामध्वर्यु प्रतिप्रस्थाता रो मरुत्वती यो स्वेन २ पात्रेण गृह्णीतः अध्वर्युः
 मरुत्वतं वृषभं वा व० तं हवम इति स्वमृतु पात्रमुदुत्योपयम्य उपशा०
 सीद्रायत्वा मरुत्वत इति गृहीत्वैषते योनिर्द्रायत्वा मरुत्वत इति साद
 यति। एवं मरुत्वती यो गृहीत्वा राजानमतिषादयति सा वतं भाध्यदि
 नाय सविनाम पयो संमन्यते विरमति धारा प्रपीय पवित्रं निदधाति
 पूर्ववदेक धनानामेक देशमाधवनी योतिरुः पवित्रं पूतमस्य वनयति। १५४
 वनय
 प्रतिप्रस्था० सुता० इष्टपात्रो० सुतानां इति स्वमृतु पात्रमुदुत्योपयम्य उपशा०
 गृहीत्वैषते योनिर्द्रायत्वा मरुत्वत इति सादयति।

ततः पावमानग्रहान्गृह्णाति। उपयामगृहीतो। सिप्रजापतयेत्येतिद्रोणक
 लशामभिमुशेत्। उपया० सीद्रायत्येसाधवनीयं। उपया० सिविश्वेभ्य
 स्वादेवेभ्य इतिपूतभृतमभिमुशतित्री न्कलशा न्द्रुका दीश्वतुरोग्रहा
 न्पूर्ववदुपतिष्ठते। द्वौ समुद्रौ वि० तुनातिथं यन्यमितिद्रोणकलशाधव
 नीयावुपतिष्ठते। द्वद्रधसीस० जायै। इतिपूतभृतं। परिभूरग्निं० ब्रह्मव
 चैसमुन्मजे। इतिसर्वसोमं। चक्षुभ्योमेव० दी० व० र्चसेपवेधां। इतिशुक्रा
 मधिना। आत्सेनेमेव० दी० व० र्चसेपवेत्स्याग्रयणं। अंगेभ्योमेव० वस्व
 ल्युक्थ्यां। विलो जठरमसिव० वस्वतिद्रोणकलशा। इन्द्रयजठरमसि
 व० र्च० पवस्वत्याधवनीयं। विश्वेभ्यो देवानां जठरमसिव० र्च० वस्वतिपूत

१५५

भूतं। कोसिको नाम कस्मैत्वाका० क्षीयतस्येतब्रह्मवचसमुन्मज्जेइत्याविशेषेण
 सर्वराजानमुपतिष्ठते। उपकलशदूत्यादिषट्। इति सर्वत्र। अत्र भाष्य कृ
 ध्मो कः। द्वौ द्वौ चरिभूश्चक्षुर्भ्यामात्मने गोयएवेत्तु। विष्णो र्द्रस्यविश्वेषां
 कोसिकः कलशादिषट्। निःसर्पितः समन्वारभते अध्वर्युप्रस्तोतान् प्र
 षट्। इतं प्रतिहर्ता तमुद्रातातं ब्रह्मातं यजनानोन्वारभते। अध्वर्युर्निःस
 प्य। यस्तेद्रक्षस्कंदति० योद्रक्षो० अ० यस्तेद्रक्षोम० यस्तेद्रक्षस्कंदतिय
 स्ते अ० शूः सः परश्वयोदिवः परः अयंदेवो बृहस्पतिः संतेसिंचतुरा
 घसास्वाहा। महाहविर्होता इत्यादिवाचस्पते हृदि धेना० नमः पृथिव्यै
 स्वाहा वाचस्पतेये ब्राह्मण इदं। ब्रह्म यजमानमैर्होमः मैत्रावरुण एत

१५५

रिगन्कालेविप्रुद्दहोमौहुत्वासहस्रर्षेणंकरोतिउदं चः प्रह्वामाध्यंदिनंपव
 मानं स र्षेति त्रेष्टुभः पंधारुद्रादेवतावृणो कौपरिपरेण पथा स्वस्तिरुद्रा
 नशीयवागग्नेमा अग्र एत्व यजमाने चेति उत्तरेण हविर्धानं गत्वा उत्तरे
 णाग्नीध्रीं धिष्यं परीत्योत्तरेण सदो हविर्धानं गत्वा दक्षिणेन माजा
 लीयं परेत्यांतरण सदो हविर्धानं गत्वा पूर्वया द्वा रा सदः प्रविश्य दक्षि
 णेन प्रशास्त्रीयमोदं बरी च गत्वा यथा यतनमुपविशति छंदोगानु
 सारेण वा स र्षेणं वायुर्हिकर्तो ग्निः प्राणं मायि दधतु बर्हिर्मुष्टिं प्रयच्छ
 रतोत्रमुपाकरोति असर्ज्य स र्जि वागसर्ज्यं द्रु स हो स र्ज्य पावुर्न ध्वं
 अभिस र्षयजमानेति यजमा इडा यै हिं कुरुतस्यै प्रस्तु हितस्यै मेवरु

५६

ध्वैव्याहतीश्वतुर्होतारं पंच होतारं च जपति। ब्रह्मा देव सवितरेतत्ते प्रा० तुः
 प्रसवे। विष्टं भो सि वृष्ट्यै ला वृष्टिं जिन्व ओ रं स्तुतेति प्रसोतियजमां सु
 पणो सि त्रिष्टु पृष्टं दा अ० संपारय। इति मध्यमायां स्ता जियचिमुपाक
 रणाद्रव्यमन्वीरभ्यस्तुतस्यस्तुतम् रयीणा मिति जपति। माध्यदिने
 पवमानेस्तुते ब्रह्मयजमानो यथेत प्रत्येस्य यथायतनमुपविशतः। अ
 ध्वर्युः अग्नी दग्नी चिह्नरवर्हिः स्तृणा हि पुरोडाशां अलं कुरु प्रतिप्र
 स्यात् दीधि धर्मेण चरेतिस प्रेष्यति। अयं प्रेषः पूर्वे निर्वोपे पक्षे यदा
 ग्रेर्निर्वोपस्तदा पुरोडाशां अलं कुरु विलेख्यते हविर्धानं प्रविश्य
 विलोखन्ने अतमः श० ते अतस्मिन् इति ग्रहानुपतिष्ठते पुनर्विलोखन्ने

१५६

रतिसोमपात्राण्यभिमुहाति आग्नीध्रः३॥ आग्नीध्रीयादंगारानाहत्याप्रत्यङ्मु
 खः वह्निरसि हव्यवाहनैरौ० सीरिति होत्रीयंगारान्प्रक्षिप्य श्वेत्त्रोसि प्र
 चेतारौ० प्रशास्तृधिस्ये। तुथोसि प्रचेतारौ० ब्राह्मणा ध्वंसि धिस्ये। उग्नि
 गसि कवीरौ० पोतृधिस्ये। अंधारिरसि बंभारीरौ० नेष्टृधिस्ये। अवस्पु
 रसि दुवस्वानौ० अष्टवाकृधिस्ये। शुधूरसि मार्जालीयारौ० प्रशास्तृमा
 र्गणमार्जालीये प्रक्षिप्य। अध्वर्युः कश्चिच्चमसे द्रोणकलशास्रिपूव्या
 राजानं गृहीत्वा प्रचरण्याम पूर्वो ज्यासं च गृहीतं गृहीत्वा पुरस्तात्प्रत्यङ्ग
 सीनः सोमेनाहवनीयादीन्वतुरो व्याधारयति। सम्प्रोऽसि कृशानूरौ० आ
 हवनीये व्याधार्थं विभूरसीत्याग्नीध्रीयां वह्निरसीति होत्रीयं व्याधार्थं अ

१५७

थाज्येनश्वात्रोसीतिप्रशास्त्रायंतुधोसीतिब्राह्मणाध्वंसीयं।उशिगसीति
 पोत्रीयं।अधारिरसीतिनेदीयंअवस्युरसीत्वध्यावाकीयंअथोसोमेनशं
 धूरसीतिमार्जोलीयंव्याधारयति।धिल्यंदेशाकिंचिदपृच्छत्यवषइ
 करोति।अग्रेणहोतारंपुरस्तात्प्रत्यजसीनःनचक्षसंलैत्यवक्ष्यप्रतिप्र
 रथातरुपक्ष्यस्व।मंद्राभिभूतिरितिवाग्देवीसोमस्यपिबलितेतिवाहिन्य
 मइत्यादिपूर्ववत्सोमंभक्षयति।आग्नीध्रःसंततमनुष्यमांवाहिस्तीर्त्वापु
 रोजाशानलंकरोति।कर्मणेवादे०केयं।देवोवःसवितामध्वानक्तु०देवस्वा
 सवितामध्वानक्तु०अलंकृतेषुप्रतिप्रस्थातादधिघर्मणचरति।यदिपू
 र्वेनिरुप्तपूर्वमनिर्वापेतुआग्नीध्रेणवाह्यिस्तीर्णेप्रतिप्रस्थातापुशु

१५७

पुरोडाशं निरूप्य सवनीयान्निर्वपति। तत्र विशेषः एकादश कपालानि सवनी
 यस्य पशुपुरोडाशस्य अग्नौ योमीयुः विकारुत्पक्षेऽभयोरप्येकादशनास्त्या
 मिक्षात्तत्र पूर्वव्रीहिषु कर्माणि कलायवधुकराति अग्नये जुष्टमिति पशुपुरो
 डाशार्थं व्रीहौ निरूप्य ततो धानार्थं यवान्निर्वपति ततो लो जार्थं पुरोडाशा
 र्थं व्रीहिं निर्वपति अग्नौ हव्यं रक्षस्व इन्द्रा हरि व हव्यं रक्षस्वेत्यादि अग्नये
 वो जुष्टं प्रोक्षामीद्रास्य हरि व ते वा जुष्टमित्यादिना प्रोक्षितेषु व्रीहिन्विभ
 ज्य यथा भागं व्यावर्त्तथा इदमग्नये इद्रा य इद्रं सस्वत्ये भारत्ये व्रीहि न
 व हृत्य यवान्नुहति। पशुपुरोडाशस्य कपालान्युपदधाधि सवनीयानां
 पूर्ववदुपदधाति पिष्टानां संवपने कलायत्तं तुला व्रीहिं श्रोतुनाति।

यथाभागं व्यावर्त्तयामिति विभज्ये दमग्नये इदमिन्द्राय पशु पुरोडाशमधि
 श्रित्य धाना लाजांश्च समोऽप्यसवनीयं पुरोडाशमधि श्रयति। पशु परो
 डाशलाजांश्चाभिघार्य तूष्णीं पुरोडाशमभिघार्य पशु पुरोडाशमुद्धास्य य
 थाविकारं सवनीयानुदासयति उक्तं करं भस्मं वपनं। आग्नीध्रः पुरोडा
 शानलं करोति। पूर्वे निर्वपिष्य यमेव प्रकारः पशु पुरोडाशानिर्वपण
 पूर्वकमेव निर्वपणं निरूप्येति गुदनिर्देशादन्यथा पशु पुरोडाशं सव
 नीयांश्चेति ज्ञेयात्। प्रतिप्रस्थाता दाधधर्मेण चरति। यावती द्वावा
 पृथिवी महित्वायां लाम्यस्ततः। इत्याग्नीध्राग्रे औं हुबर्षां सुचिद
 धिग्रहं ह्लाति। वाक्स्त्वामनश्च श्रीणीतां प्रा० च० द० मो० मा० मात्या०

श्रुतायत्वाष्टतेभ्यस्त्वा। इत्याग्नीधीयेधिभ्रित्यसोतर्वदस्वयन्तेवाद्यमिति सं
 प्रेष्यति होत्राय दिश्रा तो जु होत न यद्यश्रा तो म मत्तने लु च्यमाने श्रातं हवि
 रिति प्रत्याहृत मादाया हवनीयं गत्वा आश्रा० अस्तु० दधिघर्मस्य यजेति
 संप्रेष्यति यमिंद्रमा हुर्वरुणं यमा हु र्यं० स्वातेभ्यस्त्वा स्वाहा वषट्कते जु
 होति। इन्द्रायेदमनुवयट्कते तूष्णीं हुत्वा हरति भक्षं अग्नये स्विष्टकृत इदा
 भक्षं भक्षयति। ये प्रवर्ग्यो तरस्योरण्ये नुवाक्यो भक्षसंत्राः प्रथमेनानुवा
 केन शांतिं कृत्वा प्रवर्ग्य वदुषह्य भूर्भुवः सुवः मयित्यदिन्द्रियं महतमयि
 द० ब्रह्म० क्ष० स० तो भक्षयामि० उत्तमेनानुवाकेन शांतिः मयित्यदिन्द्रिय
 मित्याधिदुकेण भक्षणेन शांती इति प्रस्थाता सुरो जा शाना हरति। अग्नि

१५९

प्रतिप्रस्थातापुरोडाशानाहरति। प्रियेणनाम्ना० स्त्री तु दायजमा० अग्नीषोमीय
विकारपक्षे प्रजापतिरसि० अन्यत्रयशो० सि। पुरु पुरोडाशमभिमन्त्र्य योनः
कनीय इति धानाः योनः अधतमिद्र्यु० करं भ० यशो स्त्रीति परिवापं योनः क
नाप्रशति पुरोडाशं। अयं यज्ञः पंच होत्रा च आसन्नानि हवींष्य गिमश्चति
ततो ध्वर्युः जुहुष भूतो रुपस्तीर्यमाभे रित्वादिस्विष्टकृते वेदायनाभिधार
यति न जुहोति। अग्नये पुरोडाशस्यानुब्रूहि आश्रा० अस्तु० अग्निं पुरो
डाशस्य प्रेष्य अग्नेरहं० यान्नादो० पक्षवेत्तहा। जुहामुपस्तीर्यमाभे
त्यादि जुहुष भूतोः समवेदायाभि धार्य सवनीयैः प्रचरति। माध्यदिन
स्य सवनं स्यं द्राय पुरोडाशानामनुब्रूहि संप्रेष्य। अत्याक्रम्या आव्यप्र

१५९

द्याश्राव्यमाध्यंदिनस्य सवनस्यं प्रायपुराज शान्प्रस्थिता न्येव्येति संप्रेव्य
 वषट्कृते जुहोति। इन्द्रायेदं। इन्द्रस्याहदे। येन्द्रियाव्यं नादो नाद इन्द्रियाव्यं ना
 दो भूया। पशुपुराज श सवनीयानां औषभतं जुहोति। पर्यस्य अग्नये नु ब्रूह
 ग्नये प्रैव्यवषट्कृते जुहोति। अग्नयस्तं। अग्नेरहदे। या युष्मान्य। अग्नि
 मोदुरिष्टा। अध्वर्यः पशुपुराज शं परिदापुं विरुज्य प्राशिन्नमवदायने
 उमं वद्यति। आधवनीयं पूतमत्यवनी यदशभिः कलशमृष्टा। युजति उ
 यमानेभ्या नु ब्रूहि हातुश्चमस्य मनूं नयध्वमुभयतः शुक्रां कुरुध्वमध्वा
 कस्य चमसाध्वे यो पितृमुन्नयस्व प्रतिप्रस्थातः प्रोक्षितां ध्वं कलानुपक
 ल्य योनेतः सोमप्रभावयेति संप्रेव्यति होतृचमसमुख्याने कादशचमसा

श्रीः

१६०

उन्नयति पुरस्तादाग्नीध्रचमसादद्यावाकचमसमुन्नयति ततश्चरानुन्नयति। उ
न्नतापरिप्लव्याद्रोणकलशादुपस्तीर्यपूतभतजनीयद्रोणकलशादभिघा
येसादयति। सर्वचमसानामेष कल्पः देवस्य ला० ददो रत्यध्वर्युः शुक्रग्रह
मादत्ते ततो नैव प्रस्थातामंथिनं। तूष्णीं। संस्कृताभिरद्भिः प्रोक्षिताभ्यां शक
लाभ्यां शुक्रामंथिनावपिधत्तः अपनुतः शंङः सहपात्रना। अपनुतोमर्कः
सहपात्रनेति अप्रोक्षिताभ्यां शकलाभ्यामध्वस्तात्सां स्मृत्तपध्वंसयतः ताभ्या
न्नु मेव शकलाभ्यां स्वस्वमुपयच्छति। अध्व० ह्योतोसिज० शुक्रपाः प्रणयं त्वि
ति शुक्रैरति। प्रतिप्र० स्तुतोसिजन० मंथिपाः प्रणयं त्विति मंथिनं हरति। १६०
उर्वतरिक्षमन्विहीति गच्छतः अनुपप्लव्यचमसाध्वर्यवः प्रांचोनुपूर्वगच्छन्ति।

तान्दक्षिणेनाध्वर्युरुत्तरेण प्रतिप्रस्थाता सर्वे निष्क्रामंति अग्रेण हविर्धोने अ
 रतिपात्रे वा आप्युः संधत्तमित्यादिवाचः संधत्तमित्यंतेन संधत्तः अध्वर्युदक्षि
 णेन गच्छत्युत्तरेण प्रतिस्थाः अपरेण च मरसाध्वर्यवस्तिष्ठंति । उभौ अनाध
 ष्टासीत्यंगुष्ठाभ्यामुत्तरवेदिं लिखंतौ विपरिक्रामतः । अध्व० सुवीराः प्रजाः
 प्र० शुक्रः शुक्रशोचिवेति दक्षिणेन हरति । प्रतिप्र० सुप्रजाः प्र० मंथीमधि
 शोचिवेत्युत्तरेण हरति यजमानो ग्रहे जिने च याः सुपथ्या मध्वावीतमित्य
 नुमंत्रयते । उभावग्रेण हवनीयमभितो द्यूतं पुरस्तात्प्रत्यं चाववतिष्ठेते पश्चा
 द्वाचश्च मरसाध्वर्युवस्तिष्ठंति । अध्व० संजग्मानो दिव आपृथिव्या शुक्रः
 शुक्रशोचिव्या प्रतिप्र० संजग्मानो दिव मंथीमधि शोचिवेति उभाव

१६१

लिपात्रेवासंधत्तः उभौ आयुस्थ आयुर्मधत्तमित्यादिमयि वयजमाने चेति स्व
 स्वग्रहमनुमंत्रयते। अध्वं शुक्रस्याधिष्ठानमसि शुक्रैषाते समित्या स
 मिध्यस्व स्वाहेति स्वंप्रोक्षितशकलमादधाति। प्रतिप्रमंथिने अधिष्ठानम
 सिमंथिने षाते समिध्यस्व स्वाहेति प्रोक्षितशकलमादधाति शुक्रामंथि
 भ्यामिदं निरस्तः शंङः सहपाप्मानानिरस्तो मर्कः सहपाप्मानेति अप्रोक्षितो
 शकलौ वर्हिर्वैदिनिरस्यतः अप उपस्थ शतः अध्वं आश्राव्य प्रत्याश्राव्य
 माध्यंदिनस्य सवनस्य निष्कवल्पस्य भागस्य शुक्रवतो मंथिवतो मधुश्व
 त इन्द्राय सोमो अस्थिता न्रेष्य मध्यतः करिणां च मसा ध्वर्यवो वषट्क
 तानुवषट्कता जुहुत होत्रकाणां च मसा ध्वर्यवः सकलकुक्षुला शुक्रस्या

१६१

युनीयोपावर्तध्वेभितिसं प्रेप्यति। यजमानः अहिं न स्येत रयिपते सुवी
 ये स्येद्रेण सयुजो वयमिति शुक्रं हूयमानगन्वारभते। सर्वे वषट्कृते युगप
 जुहुति। सप्रथमः संस्कृतिर्विश्वः इन्द्राय रुतमा जुहोमि स्वाहा इत्यध्वर्युर्जु
 हाति प्रतिप्र० सप्रथमसं स्मे मित्राय सुतमा जुहोमि स्वाहा इति जुहाति। इन्द्रा
 येदं मित्रायेदं प्रतिप्र० बृहिः परिध्यंतर्वरि आहुतीधारणसामर्थ्यमंगारमुद्धू
 ह्यतस्मिन् एव ते रुद्रभागा ये न्निरयाः० रुद्रस्ति स्वाहेत्येतं मंधिनः संस्त्रा
 वंसर्वहुतं जुहाति। रुद्राय वास्तु पत इदं। मध्यतः कारिणां च मसाध्वर्यवा
 नुवषट्कृते जुहुति। अग्नये स्विष्टकृत इदं। अध्वर्युः प्रेतं हातुश्च मसः प्र
 ब्रह्मणः प्रोद्गातुः प्रयजमानस्य प्रसदनं यत्नितिसं प्रेप्यति। अध्वर्युं प्रति

प्रस्थाता रौप्यैतं प्रत्यागच्छतः अध्वर्युः सूदवधुः कृपात्रमायतेन सादयति। प्र
 तिप्र० असूदमेव गंधिपात्रमायतेन सादयति। मध्यतः कारिणां च मस्यान्स
 दोहरति। होत्रकाणां च मस्या ध्वर्यवो हविर्धानं प्रविश्य शुक्लेण स्वस्वंचमस
 मुन्नीया हवनीयमुपावर्तते। अध्वर्युस्तैः प्रचरति। मैत्रावरुणं चमसमादा
 य आश्रा० अस्तु० प्रशास्त्य र्यजेति संप्रेष्यति। वषट्कृतानुवषट्कृतयो
 हुत्वा चमस्या ध्वर्यवो चमसं प्रयच्छति। इन्द्राय दं अग्नये स्विष्टकृत इदं च
 मस्या ध्वर्युः सदा मक्षं हरति येन मार्गेण यो यः सूदः प्रविष्टस्तै न तस्मै च
 मसमाहरति। तेनैव प्रत्येत्य प्रत्याहरति अध्वर्युरेव मुत्तरेः प्रचरति आ १६३
 श्रा० अस्तु० पोतर्यजेति पोतारं वषट्कृतानुव० जुं होति। इन्द्राय दं अ
 वसन्नजा। ब्राह्मणा घृतिनं प्रथानि वषट्कृतानुवषट्कृतैः हुत्वा १६४ अग्नये स्विष्ट

ग्नयेस्विष्टः आश्राः अस्तु नेष्ट्ये जवषट्कतानु वयट्कते योजु होति। इ
 द्रायेदं अग्नयेस्विष्टकृत इ-अध्वर्युश्च मसमादाय सदेगध्यति। स होतुरया
 * आश्रावः अस्तु-अष्टावाक यजवषट्कतानु होति। इद्रायेदं अग्नयेस्विष्टः आश्राः
 अस्तु-अग्नीर्द्येज-वषट्कतानु होति। इद्रा-अग्नये-४-अग्नीदित्याचष्टे। स भद्रम
 कयो नः सोमं पाययिष्यतीति होता प्रत्याह। अध्वर्युः इजामवदाय होत्रे इडाभा
 दधाति। यजमानभागमवदाय उपहूयमाना मुना दधते च मसांश्च मसा
 ध्वर्यवः नेजाशकलमष्टावाकाय विदधाति। उपहूयमाना होतृचमसमु
 स्पष्टं धारयति उपहृतां प्राश्नन्ति ये प्रकृतौ ते-प्रातिप्रस्थातृ सप्तमाः प्राश्नं
 ति मैत्रावरुणः प्रातिप्रस्थाता च मार्जयेते पशुपुराजशं लाजांश्चतुर्वधा

कृत्वा स्वस्व भागैः सह यजमानस समामृविः शेषा भक्षयति। ततः प्रतिप्र०
 पिष्टं लेप फलीकरणं होमो जुहोति। यजमानः प्रणीता सुमार्जयते प्रति
 प्र० तोपवेष्टो दसनं कपालं विमोचनं च करोति। अथ चमसं भक्षणं स
 र्वेषां प्रथमो होता भक्षयति द्विः त्वचमसे प्रथममनुपहृत्य भक्षयति। इतरेषां च
 मसिनां चमसि पृथुपहृत्य भक्षयति। अध्वर्युर्होत्रकाणां च मसेषु होतारं होत्र
 कांश्चोपहृत्य भक्षयति ततो होत्रका होत्रध्वर्यु उपहृत्य भक्षयति। अध्वर्यु
 श्वतस्य तस्य भक्षणानंतरं होतारितोरितस्मिंश्चोपहृत्य भक्षयति ततो हो
 तास्वचमसमादायानुपहृत्य समाक्षय्या भक्षं भक्षयति। ततो मध्यतः का
 रिणः होतार्युपहृत्य समाख्यो भक्षं भक्षयति होत्रका होत्रध्वर्युचोपहृत्य

समाख्या भक्षं भक्षयंति । तत्रैतल्लोकाः वषणिमिच्छं सर्वेषां च मसानां सक
त्सकृत् । होतादौ भक्षयेत्सश्वाद्धोत्रकाश्च यथा यथं । भक्षयेत्पूर्व षट्कारा
दध्वर्युश्च प्रदानतः अंतश्च मसिनः स्वस्वं भक्षयेत् । समाख्याया । तत्र हो
तुरुपाह्वानं च मसे स्वेन विद्यते । अभावोद्दिष्टो होता होत्रा च ध्वर्युणा
सह । उपहृत्य ते होत्रकाणां च मसे यथाक्रमेण इति भक्ष्यविधिः । अथ
भक्षणमंत्राः । अध्वर्युः न चक्षस्त्वेति स्वयमाह्वयमाणमवेक्ष्य मद्राभि
भूरिति वाग्देवी सोमस्य पिबत्विति वा भक्षयति । अन्येनाह्वयमाणं भ
क्षं भक्षेहि मा । हृदोऽसी संतेन प्रतीक्ष्य अश्विनो स्वावाहुभ्यां सध्या
समिति प्रतिगृह्य न चक्षस्त्वेति वेक्ष्य मद्राभिभूरित्यनुदुल्य होतरूप

१६४

कृयस्व। प्रतिप्रस्थातरुपह्वयस्वरुद्रवज्रणस्थेत्यादिनाभक्षयामीत्यंते
 नवाग्देवीसोमस्यपिबत्विवोभक्षयित्वाहिन्वमुश्यात्मानं प्रत्यभिष्टुतिः
 सर्वेषां सोमभक्षणमयं प्रकारः होत्रकाभततः सश्रोषान्भक्षयित्वा
 सर्वेषामसिनः स्वं स्वं चमसं आप्यायेत्स्वसमे० संगथेइति वसतिवरी
 भिराप्याययंति। तेनाराशं स्नाभवंति। तान्नाराशं स्नात्सा दयंति सन्ने
 शुनाराशं सेयुदक्षिणेन वेदिमवस्थिता सुदक्षिणा सुदक्षिणा निजु
 होतिमथावैसर्जनादिदक्षिणेन वेदिमवस्थिता सुदक्षिणा सुगवादि
 द्रव्येषु। रुमयि व्रतानि कृयध्वमितिसंप्रेष्यति सङ्कयते यजमानस्या
 मात्या अध्वर्ये यजमानो न्वाभते यजमानं पत्नी पत्नी यजमानस्यामा

नस्यामात्यास्तानहतेनवाससाप्रधाद्य जुह्वामेवचतुर्गृहीतंगृहीत्वा प्रच
 ण्मावाप्रच्छादनार्थस्यवाससोदशायां हिरण्यं बध्वाज्येवधायस्त्रुग्दंड्वा
 ससोतमुपनियम्यशालामुशवीये उदुत्यंजातवेत्स्यंदे० यसूर्यं स्वाहासू
 र्योये० चित्रं देवानामु० स्थषश्चरवाहासूर्योयेदं श्रेयमाज्यस्यकरोति। ततो
 यजमानः किंचिल्लौकिकमाज्यं हिरण्यं च पात्रेणादायस्त्रेणवोरूपमभ्ये
 मिवयसावयः श्लथभ्येति। तुथोदोदिश्ववेदादिभजतुवर्चिष्ठे अधिना
 केशतिमध्यमवक्रम्यविभजतिद्वादशद्वादशमध्यतः कारिभ्यः दृष्ट्वा
 द्वितीयेभ्यः चतस्रश्चतस्रस्तृतीयेभ्यस्तिस्रस्तिस्रस्तृतीयेभ्यः अनै
 नक्रमेणशतविभज्यशताधिकंगवादिजीवद्व्यागिचिह्नमाज्यनकु

योत्तुत्तत्ते अग्नेराधैति सोमच्युतं तन्मित्रस्य पथानयेति विभक्ता आनयति ।
 अग्नेण प्राग्वंशं अपरेण सदो दक्षिणे नाग्नीध्रीयं अंतरेण चात्वालौकरावुदी त
 चीरुत्तुजतिः नीत्वा स्यापयति । सतस्य पथाप्रेतचंद्रदक्षिणायत्तस्य पथा
 सुविज्ञानयंतीः इति गच्छंती रनुमंत्रयते एवं यजमानेन नीयमाना सुद
 क्षिणास्तु । अध्व. अग्नेनय. धेमस्वाहा । अग्नय इदं आग्नीध्रिये जुहोति
 शेषमाज्यस्य करोति दिवंगच्छसुक्ः पक्षेति हिरण्यं घृतादुद्धरति उत्तरे
 आहुती जुहोति सति संभवे बहिर्वेदि स्थितानां दक्षिणानां आग्नीध्रस्य यो
 गः यजमा. आग्नीध्रभागं हिरण्यं चादायाग्नीध्रागारुत्वासीनमाग्नीध्रां
 ब्राह्मणमध्वराध्यासम्. सुधातु दक्षिणं इत्याग्नीध्रमभ्यैति अनेनैवम्

त्रेण हिरण्यं दक्षिणा भागं चाग्नीधे ददाति स याजुषेण बहु चेन वा विधिना प्रति
 गृह्णाति। यजमानः विसुवः पश्य व्यतरिक्षं यतस्तु सदस्यैः इति सदः प्रेक्षते।
 अस्मदात्रा देवत्रा गच्छतमधुमं तन्नः स संस्कृतं। इति दक्षिणाः प्रेक्षते। बहिः
 स्थितो रेव दक्षिणासु पूर्वेण द्वारेण सदः प्रविश्य तत्रासीना यात्रेया यानू
 नाया चानुपुत्राय वा उत्तमं कर्तुं दक्षिणा व्यतिक्तं स घृतं हिरण्यं सह पात्रेण ददाति।
 ब्राह्मणमग्राध्या समं दक्षिणा मिति मंत्रेण सदस्यादिभ्यो यत् व्यतिरि-
 क्तं मेवा। अथ त्विभ्यो दक्षिणां ददाति। ब्रह्म दक्षिणा भागमादाय ब्रह्म सद-
 नमासीनं ब्रह्माणं ब्रह्मन्मनस्ते ददामि तदनेन निष्क्रामी दंते ददामीति
 यद्वा स्थानमवतित ब्रह्मणे नु दिश्यति एव नित चेत्से त ब्रह्मणे ब्रह्म सदन

१६६

आसीनाय दक्षिणां ददाति होतवो च ते ददामि तामनेन निष्क्रीणामीदं ते ददामी
 ति होतृष्यदन आसीनाय होत्रे। अर्ध्वयौ प्राणं ते ददामि तामनेन निष्क्रीणामीदं ते
 ददामीत्यर्ध्वयैव हविर्धान आसीनाय। उद्गातश्चक्षुस्तददामि तदननेन नि
 ष्क्रीणामीदं ते ददामीत्युद्गात्रजौ दुवयो मासीनाय होत्रकाश्चोत्रवो ददा
 मितदननेन निष्क्रीणामीदं ते ददामि। इति होतृकेभ्यः अंतः सदस्यथाधिस्य
 मासीनेभ्यः प्रतिप्रस्थातः प्राणं त इत्यादि उन्नेतः प्राणं त इत्यादि प्राव
 सुघ्रोत्रं ते। वाचं त इति वा। प्रस्तोतः प्रतिहर्तुं अक्षुस्त इत्यादि सुब्रह्म
 ण्यचक्षुस्त इत्यादि सदस्य आत्मानं त इत्यादि चमसाध्वर्यवोगानि इत्या
 दि। सहैव प्रसर्पे कालो मानिवो ददामि। तान्यनेन निष्क्रीणामीदं ते ददामि।

अति प्रत्येकं त्रैलोक्यं किं नाम रतान् किंचित् स पंके ग्यश्च ददाति आत्रेयाय वानीता सु
 दक्षिणा सु प्रतिग्रह मंत्रास्ते ग्रवक्ष्यंते यजमानः हरिणस्य रघुष्यतो धिशीर्षा
 णि भेषजं स क्षेत्रीयं विद्याणाया विष्णुचीत मनीनरा ३। अमुं त्वा हरिणा मृगः
 यद्भिश्च स्तुभिरि क्रमीत माहिर्भूम्या यदा कुरिति विद्याणां चालं प्रास्यति।
 अध्वर्युः आग्नीध्रियेऽपूर्वाज्या तं च गृहीतं गृहीत्वा जुहोति प्रत्याहुति समिधोभ्या
 धार्य वैश्वकर्मणानि जुहोति यस्तपति मृष्य एनसाहुः प्र सजतु विश्वकर्मो
 स्वाहा विश्वकर्मण इदं पंचसु घोरा सवयोनमो अस्त्वैभ्यः च० उपा तस्मा
 स्वाहा। अनन्या न्सामपान्मन्यमानः प्रा० मुंचास्वस्तये स्वा ३ ये भक्षयंतो
 नव सून्या नहुः या० तु विश्वकर्मा स्वा ४ नमः पितृभ्यो अभियेनो अ० सः पा

१६७

पयिष्ठस्वा० ५ अध्वर्यु प्रतिप्रस्थातारो यथागृहीतं मरुत्वतीयावादायाध्वर्युरिन्द्रा
 यमरुत्वतेनुब्रूहिन्द्राय मरुत्वते प्रेष्य। वषट्कृतानुवषट्कृतयो रुभौ जुहतः
 इन्द्राय मरुत्वते इदं अग्नये स्विष्टकृतं संपातौ व्यव नयेते। यथर्त्तु ग्रहेषु तं धे
 ध्या प्रतिप्र० ध्वर्योः पात्रे संपातमव नयेति अध्वर्यु रेकदेशं प्रतिप्रस्थातुः पा
 त्रे अध्वर्युः पात्रमायतने सादयति। होत्रध्वर्यु प्रतिप्रस्थातारो न्योन्यस्त्रे
 लुपहूय भक्षयंति प्रतिप्रस्थातानेन द्विर्होता सकृत्सकृदितरो मार्जालीये
 पात्रं प्रक्षाल्य होतुः सकाशे निदधाति अध्वर्युः स्वेन पात्रेणाभक्षितेन।
 इन्द्रमरुत्व इह पाहि सोम० सुयज्ञाः १० उप० सीन्द्राय त्वामरुत्वते इति तृती
 यंकलशा छस्त्रवतं गृह्णाति एष ते यो निरिन्द्राय त्वामरुत्वते इति सादय

१६७

ति। इन्द्रदेवहूर्मं मदेतु। शस्त्रमुपाकरोति। सतुपात्रमारयप्रतिगृणाति।
 शोऽसामोदइव। ओ। धामोदइव ओं शो। स। गोदइवो यजमा० शस्त्रस्य श
 स्त्रम० रयीणां। अध्व० शस्त्रं प्रतिगीर्ये च६। यतनमृतुपात्रं सादयित्वा उक्थं
 वाचीतिजपति। अध्वर्युर्ग्रेहमारत्ते चमरं। श्वमसाध्वर्युजः आश्रा० अस्तु०
 उक्थं शायजसो गययस्त० इन्द्राय मरुतु त इदं० उर्वभ्यः पितृभ्य इदं० अग्ने
 ये स्विष्टकृत इदं० व्याख्यातमनु प्रकंपनं० हुनारा। शो सानां भक्ष्याप्याय
 नसादनं च नाशो सानां। एतां सर्वानेन्द्राग्र एव व्याख्यातं० अध्वर्युः महा
 इन्द्रो योजसा० वाचधो उपया० सिमहेन्द्राय त्वेति शुकपात्रे माहेंद्रकल
 शास्तु त शस्त्रवतं गृह्णाति। एष ते योनि महेन्द्राय त्वेत्यायतने सादयति

स्तोत्रमुपाकरोति प्रतिप्रस्थातः सवनीयानिर्वर्धति संश्रयेत्यतिबोधाय नवचनात्
 उपावतध्वं ब्राह्मणो देवसधितरेतत्ते प्रा० तुः प्रसते । प्रवास्य ह्रस्वो हर्जिन्वा ओ३ स्तु
 ता यजमा० उद्गात० यो वरददाति । स्तुतस्य स्तुत० अध्व० इडा देव ह० शो० सो
 मो दइव । ओ३ धामो दइव ओ३ शो० सो० मा० दइव । ओ३ धामो दइवो३ । उक्थं वाचि ।
 यजमा० होत्रे वरददाति । शस्त्रस्य शस्त्र० रयीणां । अध्वर्युः अग्नये पथि
 कृतश्रयादि । शस्त्रं प्रतिगीर्ये ग्रहमादत्ते च मसांश्च मसाध्वर्यवः अतिग्रा
 ह्या नितरे ध्वर्यवः अध्वर्युः आश्रो० अस्तु० उक्थं शायजसोमस्य वषट्
 कोरे ग्रहं जुहोति । मेहं द्रायेदं वषट्कार एवाग्नेयं प्रतिप्रस्थाता । अग्ने
 तेजस्वि नैजस्वी त्वं मां तेजो हासीत्वा हा अग्नये तेजस्वि न ददं ऐन्द्रे

इन्द्रो जस्वि नौ जस्वी त्वं देवेभ्यः पामो जोहासी स्वाहा इन्द्रो यो जस्वि न इदं सौ
 यमुन्नता सूर्य भ्राजस्वि भ्राजस्वी त्वं दे मां सुवर्हासी स्वाहा सूर्याय भ्राज
 स्वि न इदं अनुवप एक ते ग्रहं जुहोति अग्नये स्विष्टकृतं उर्वभ्यः पितृभ्यश्च
 नातिग्राह्यानुभयत्र भक्षस्तु पूर्ववत् प्रतिप्रमयि मे धाम अग्नि दधातु आ
 नेयं भक्षयेति नेष्टामयि इन्द्र इन्द्रं तु इन्द्रं भक्ष उन्नेतामयि सूर्या भ्राजो द
 धातु सौर्यं भक्षयति हि च मे आत्मा ६ नाथाय न सादने भवतः त्रिभि र्वक्थ्यग्र
 हैः प्रचरतो यथा पुस्तोत ग्रहं गृह्णीतास्तोत्रोपाकरणादि ब्रह्मा देव स
 नो अनुवा सिरा त्रिये लारा त्रि जिन्वा ओ ३ स्तुत यजमा स्तुतरयस्तु
 अध्व इडा देव हू शो ३ सामो दश्व ओ या ० जा ३ शो ३ सा ० ओ धा ० वा ० उक्थ

६८

वाचि। यज० शस्त्रस्थश्च० अध्व० अग्नयेष्टधिकृतस्यादिशस्त्रप्रतिगीयग्रहमाद
 तेचमसांश्चमसाध्वर्यवः आश्रा० अस्तु० उक् ३ शायजसोमानां वषट्कारा
 नुवषट्कारयोर्हुत्वा। इद्राय दं० अग्नयेस्विष्ट० चमसान्प्रक्षाल्य खरोनिदधा
 ति। अयेतुविशेषः बाह्यतः सद आरभ्य देवभ्यस्त्वादे० जुष्टमिति मैत्रावरुण
 चमसेग्रहसंपातमवनेयति। सर्वेषां प्रथमामैत्रावरुणः सकृत्सकृद्भक्षय
 ति। भक्षेहोत्यादिहृदयाभिर्मर्शनांतनाप्यायनसादनेभवतः प्रतिप्रस्था
 तोत्तराभ्यामप्रचरति। उप० सीद्रायत्वेति यत्प्रति। एषतेत्येनिरिद्रायत्वेतिमा
 दयति। पुनर्हविरसीतिस्थालीमभिमृशति। द्राक्षणाच्च सीविमस्यमुख्यं।
 श्वमसानुन्नयति। स्तुतशस्त्रेभवतः० उपावर्त्तध्वं ब्रह्मा देवसवित० स्वे।

उशिगसिवसुभ्यस्त्वावसू० ओ५ सुतायज० सुतस्यसु० प्रतिप्र० इडादेनहू०
 शो५ सोमो० ओ५ थामो० ओ५ शो५ सो५ सो५ धा० वा० उक्थंवावि० यज० शस्त्रस्य
 श० प्रतिप्र० अग्नयेपथिकृतइत्यादि० अ० उक्थंशायजसोपानां हुलाय
 ज० इन्द्रायेदं अग्नयेस्वि० देवेभ्यस्त्वादेवा० ये जुष्टं ब्राह्मणं च सिचमसे प्र
 हसं पातमवनयति० न प्रतिप्रस्थाता भक्षयति सर्वभिक्षा आप्यायनसा
 दने भवतः उपयामगृहीतो सीद्राय त्वेति गृह्णाति एष ते यो निरिन्द्राय त्वेति
 स्वादयति तस्याली प्रसाभिर्मशति० अष्टावाक चमसमुख्याश्चमसानुन्न
 यति सर्वराजानसुन्नयति शिरिचोदशभिः कलशैर्मधू लुजेतिसप्रष्य
 ति उपावर्त्तध्वं ब्रह्मा देवसवित० प्रकैतो सिरुद्रेभ्यस्त्वा रुद्रा जिनव० ओ५

भा

(स्तुत) यज० स्तुतस्य प्रतिप्र० इडादेवह० शो० संसा० ओथा० ओंशो० संसा० ओथामो०
 वा० उक्थं प्राची० यज० इस्त्रस्य० प्रतिप्र० अग्नयेमथि कर्त० इत्यादिशस्त्रं प्रतिगी
 र्यग्रहमादत्ते चमसां चमसाध्व० आ० अ० उक्थं प्रा० यज० सोमानां हुता इद्राय०
 अ० शिव० देव० भ्यस्त्वादेवायुचं पणजिम्भिअग्निनर इत्यादि० जममग्न्युज्जु इत्यं गंधर्वा
 तं पूर्ववत् विश्वेदेवामरुत इद्रो अरगा० मतौ स्यामस्वाहा विश्वेभ्यो देवभ्यो
 मरुद्र इद्रायेदं प्रशास्तः प्रसुवेति सन्नेष्यति स्पर्धते त्याह प्रशास्ता ध्रु
 वादित्यस्यान्या शोषव्यतिरेकेण नान्यः सोमो व्यतिरेक्यितव्यः सति
 छुते माध्यंदिनं सवनं । अथ तृतीयसवनं आदित्यारंभणं तृतीयस
 वनं तावते उपांश्वेतर्थाग्रयोरादित्यस्य च पात्रे श्वमसैः कलशैश्च परि ११०

पूर्वयाप्रयोजनं तस्य माध्यादिनसवनेन कल्पो व्याख्यातः पूर्ववत्तुलीमुत्तानः
 कलशाः क्रियन्ते छदिव्याहविर्धानस्य दारुअपि धायां तर्दीदियजमानः पत्नी
 नभवतः ब्रह्मायाविदादित्ये गृहीयात्तावद्दिव्येदिति युः स न कदाचन रत्न
 रीरसिने स्य पृच्यते उपयामगृहीतो रथादित्येभ्यस्त्वेत्यादित्यस्याल्यथा सो
 मस्यार्धेनादित्यपात्रेण गृह्णाति कदाचन प्रयुध्यस्युः वमतं दिवि उपया
 स्यादित्येभ्यस्त्वेति श्रुतांतं क्यं दधितश्मिन्नेव गृहीत्या यज्ञो देवानां प्रत्येति
 सुम्नमा वित्तरासत् उपया स्यादित्येभ्यस्त्वा इत्यादित्यस्याल्यथा यथा
 सोमो नातिरिच्यते तथा सर्वं सोमं जादित्यपात्रे गृह्णाति विनस्वभादि
 तेषते सोमं वयं तर्पयिता इत्युपां शुसवनेनादित्यमभितो विलोल

१११

यति। यादिव्यावृष्टिस्तया लाश्रीणामिहत्यादित्यग्रहं दध्नापयसावाश्रीणा
 तिनसादयति। आसमुद्रादांतरिक्षात्वाजा० भरुतो वर्षयंतु इतिकैश्विदुभै
 रादित्यं विलोकयति। अहंपरस्ता दहमवस्ता दहज्यो० मुत्तमः समानाना
 इतितैर्दभैर्हस्तेन वापि दधाति। सूर्यो मा देवो देवेभ्यः पातु वायुरत० मतेते
 भिः सोमनामभिर्विधेमते। इति ग्रहमोदायो नित्यति। कविर्यज्ञस्य वितनाति।
 प० अमुतः सनीग्रान्। इति ग्रहमुत्तरवेदिदेशं हरति। आदिभ्येभ्यः प्रियधा प्रियेभ्य
 मभ्यः प्रियव्रतेभ्यो महस्वसरस्वपतिभ्य उरोरंतरिक्षरयाध्यक्षेभ्यो नज्रुहि
 संप्रेष्यति। आश्रा० अस्तु यजमानो हूयमानमादित्यग्रहमन्वारभते अध्वे
 आदित्येभ्यः प्रियेभ्यः प्रियुधामभ्यः प्रियव्रतेभ्यो महस्वसरस्वपतिभ्य उरो

प्रियेभ्य

१११

रतरिक्षस्याध्यक्षेभ्यः प्रेष्यसंप्रेष्यतूष्णीं दर्भानाहवनीये प्रास्य यास्ते विश्वाः
 समिधः संत्यजे. नायशर्म स्वाहा इति ग्रहमनेवेक्षमाणो वषट्कृते जुहोति
 आदित्येभ्य इदं हुवाग्रहमाहुतिं नान्वीक्षते नानुष्यट्कृते न मक्ष्यति धा
 रार्थं पात्रं सूदवदाय तनेसादयति होतृन् च मसवसतीवरीभ्यो निःक्षिच्यति
 ग्राभ्याः करोति। निग्राभ्यास्य देवश्रुतः शुवित्पन्न होतृन् च मसे यजमानं
 वाचयति अत उर्ध्वं वाग्यमनं प्रातः सवेनेतथा दक्षिणात् उभयोः सवनयो
 र्जजीषं उपरे न्युष्य यउपांशु पात्रं शुरुतमज्जीषे पिस्रज्य अस्मत्सखा
 त्वं देव सोमजा यो अपीहि। इति तत्रादाभ्यां शुमपिस्रज्य यत्ते सोमादा
 म्यं गाय स्वाहा इत्युपांश्वेवोपांशु पात्रवनावपिस्रज्य वसती वसिभिरु

१२

पसज्यअवीवधमित्यभिमंत्र्यदक्षिणैः पाणिभिर्ग्रावभिर्यथार्थं राजा
 नमभिषुत्ससति निमित्ते अमास्का न्द्रश्चस्वस्का प्रागपा गुदगिति त्रि
 भिरभिमंत्रणानुमंत्रणे करोति नासति निमित्ते एवं विहितं द्वितीयं
 तृतीयं च राजाने मभिषुत्या त्रिरभिधुतं राजानं आ धवनीये संसि
 चति एवं विहितो द्वितीयस्तृतीयश्च पर्यायः उत्तमं भिषवे सुसंम
 ते राजनि पवित्रेण प्रपीज्येत दंतैः कृते उपरे ग्राव्याः संमुखान्क
 र्त्वा तेभ्यः सजीषं व्यपो ह्य सजीषं मुखान्करोति न ग्रावस्तुते स्म
 मोक्षीषं प्रयच्छति न प्रतिप्रस्थाता ग्राव्यो नुमोदते । अत्र वा सव
 नीयानां निर्वाणः नास्त्युक्ता तव्यापारः प्रतिप्रस्थाता प्राचुंद्रोण

कलशं ग्रावसु न्यूह्य पवित्रं तं शक्तिं पवित्रं वितानं करोति तेनैवाध्वर्युरभिषेच-
 यते धाराग्रहणकाले आग्रयणमेव गच्छति। ये देवा इत्यनुद्रुत्योपया० सि-
 वि० वेभ्यः चतसृभ्यो धाराभ्यो गृह्णाति उक्तास्ति स्रो धाराः आदित्यग्रहसं-
 पाताच्चतुर्थी विरमति धारासोमपेव तस्यादिपूर्ववत् प्रपीड्य पवित्रं मित्या-
 दिपूतभृतमवनयति। त्वं तं पूर्ववत्। यजमानः पत्नी च तिरुः पवित्रं पूतमिति
 आशिर् अस्मै देवास इत्यवनयतः असौ देवासो व पुंय चिकित्सत य० आ-
 शी दोया दपती० सवित्री वीपी वर्यस्व० आशी मे उर्जं मुत० अन्य० ५ अ-
 धरांस पत्नान् शति चतसृभिः अध्व० उपयाम गृहीतो सि प्रजापतयेत्वे-
 ति द्रोणकलशमभिषेचति इन्द्राय त्वत्पाधवनीयं विश्वेभ्यस्त्वादिवेभ्य इ

१७३

तिपूतभृतां द्वौ द्वौ पर्यात्मने विलोत्रयः कः कलशादिषट्। चतुर्दशैते मंत्राः स्यु
 रथान्चारभ्युसर्पति। द्वौ समुद्रौ व्यत्यन्य। द्वौ ण कलशा धवनीयो। द्वौ द्रघ
 स्तौ पतभृताः परिभूरग्निं सर्वसोमं। आत्मान इत्याग्रयणं विलोत्रैर्जठरमसीति द्वौ ण
 रदस्यजठरमसीत्या धवनीयां विश्वेषां देवानां जठरमसीति पूतभृतं उपकलशा इत्यादि
 मिः यदभिः यथा विनियोगं। कोसिको नाम तिसर्वराजानं निःसर्पतः सम
 वारभते अध्वर्यु प्रस्तोतातं अतिहृता तमुद्रा तात जह्माप जमानः य
 स्ते द्रष्टः स्कंदति० यो द्रष्टो अ५ शु० यस्ते द्रष्टो मधुमा० यस्ते द्रष्टस्के
 दति द्रस्ते अ५ शु० परश्वर्यो० सारस्वाहा महारुविहोता० व्यस्वाहा उद
 चः प्रह्लाः सर्पति जागतः पथा दिव्या देवता वक्रेणापरिपरेण पथास्वरस्य

स्व

१७३

दित्या न ग्रायवा गोप्रेणा अस्त्य ध्वर्युः पूर्वो बर्हि मुष्टिमी यदि व धून्व न्सर्पेति उ
 नरेण हविर्धानं गत्वा तरेणा ग्री धीयं धिस्त्र्यं परीत्यां तरेण स दो हविर्धानं गत्वा
 दक्षिणेन माजोलीयं परेत्यां तरेण स दो हविर्धानं गत्वा पूर्वया द्वारा सदः प्र
 विश्य दक्षिणेन प्राशास्त्रीयमौ दुबरी च गत्वा यथायतनमुपविशति आभ
 वपवमानेन नस्तु वेतौ वायुर्हिके तौ ग्निः दधत्ति ति प्रस्तोत्रे बर्हि मुष्टिं प्रयच्छन्
 सोमं गुपाकरोति । असर्जि र्यर्जि वागसर्ज्ये द्रु स हो स र्ज्यं पावर्त्तध्वमभि
 सर्पयजमानेति उपाकरोति । यजमानो व्यायुषे हिं कुरुत स्ये प्रस्तु हित स्ये मेव
 रुध्ये व्याहृती सूचोतारं च जपति ब्रह्मा देव सवितः प्रसेवत्सु दीति रस्या
 दित्येभ्यस्त्वादित्या जिन्वा ओ रतुत यजमानः स घ्रायि जगती घृदा अ०

११४

पारयेति आभवेपवमाने मध्यमस्तोत्रिभाया मुद्रा तारमन्वारभते स्तुतस्य
 स्तुतम० यीणां। अध्वर्युः अग्नीर्हस्तिस्तृणा हि पुराडाशाः अलं कुरु प्रति
 अस्थातः पशोः संवदस्वेतिसंप्रेष्यति। नात्र द्विः कियविरुणव्याधारणे
 हविधाने प्रविश्या। विष्ठा त्वनो अंतर्ग० अक्षितं ग्रहानुपतिष्ठते। तेनै
 व पात्राणि संमशति। आग्नीध्रः कर्मणो वा संततमनुष्यं वा बर्हिस्तृणाति
 प्रतिप्रस्थाता सवनी चान्निर्वयति पयस्यावर्जं प्रातः सवनवत् अष्टा कपा
 लेकादशकपाल द्वादशकपालानां सवनयुविकल्पः आग्नीध्रः पुरोडा
 शानलं करोति देवो वः सन्निता० देवस्तो सविता० त्रिः तस्मिन्कृते प्रतिप्र०
 जुह्वां पंचगृहीत्वे गृहीत्वा पृषदा ज्यं जुवं चादायेत्यादि हृदयं शूलप्रसा

तं निदधाति त्वं तं कर्म करोति अध्वर्युः उपनत्तरणादि इडा मार्जनांतमग्नी
धोमीयवत्करोति। अग्नयेष्ठागदस्येति विशेषः यजमा० अग्नैरहं न्येन्द्रिया
वीजेमानमिति वा। स्वष्टकुदिडा भक्षणांतमग्नीधोमीयवत्करोति भक्षेति
प्रस्थाता सप्तमः मार्जयित्वा सवनीयानां हराति। तानध्वर्युरासादयति प्रियेण
ना० सीदंतु यजमा० योनः कनीय० श्यत्तोसि० योनः कनीय० अयं यज्ञः पंच हो
ता अध्वर्युः जुहूपभतो रूपस्तीर्था वदायाभिधार्य तृतीयस्य सवनस्येंद्रा
यपुरोडाशानामनु ब्रूहि आ० अ० तृतीयस्य सवनस्येंद्राय पुरोडाशान् अस्थि
तान् प्रेष्य। यज० ईंद्राय दं० ईंद्रास्याहं दे० न्येन्द्रियार्थं नादो नाद ईंद्रियाव्य
नादो० अध्व० औपभतं जुह्वां पयस्याग्नयेनु ब्रूहि आ० आ० अ० अग्नये प्रे

११५

व्ययज-अग्नयश्-अग्नेरहं दे० यायुष्या न्य अध्वर्युः प्राशि त्रावदानादिक
 रौति। आधवनीयं पूतभस्मवनीयदशाभिः कलशं मष्टान्युज्जाति। उन्नी
 यमानेभ्यो नुब्रूहि होतुश्चमसमनून्नयध्वंती ब्राह्म आशीर्वृतः कुरुध्वम
 ष्ठावाकस्य चमसाध्वर्यो पितृमुन्नयस्वो नैतः सोमं प्रभावयति संप्रेष्य
 ति। पूतभतस्त्वोपस्तरणमभिघारणे करोति। उन्नीयमानसूक्तेपरिहिते
 होत चमसमध्वर्युं रादत्ते चमसांश्चमध्वर्यवः आ० अ० तृतीयस्य सेव
 नस्य भुमतो विभुमतः प्रभुमतो वाजवतः सवितवतो नृहस्पतिवतो विश्व
 देव्यावतस्ती ब्राह्म आशावतश्चंद्राय सोमा अस्थिता न्येष्यमध्यतः का
 रिणां चमसाध्वर्यवो वषट्कृतानुवषट्कृतानुहुत होत्रकाणां चम

११५

१९६ चमसाध्वर्यवेप्रयच्छतिसोमक्षंहरति। आ-अ-ब्रह्म न्यज। पार्थिवेयजनप्र
 यनाय स्वाहा वषट्कृते वट्स्वयम-मशति अनुवषट्कृते हुला इद्रा बहस्पति
 भ्या-अग्नये स्विष्ट-आ-अ-पोतयेज उजं होत्राणां स्वाहोति वषट्कृते व
 ट्स्वयम-मशति अनुवषट्कृते मरुद्भ्य इदं-अग्नये स्विष्ट-आ-अ-नेष्टर्यज
 वषट्कृते पयसे होत्राणां स्वाहा अनुवषट्कृते वट्स्वयमभि-लव्य इदं
 य अग्नये स्वि-आ-अ-अथावाकस्यज। वषट्कृते प्रजापतये मनवे स्वाहा अ
 नुवषट्कृते वट्स्वयमभिगू-मः इद्रा विसुभ्यामि-अग्नये स्विष्टक-आ-अ-
 अग्नीध्वज। वषट्कृते सतम तपाः सुववीट्स्वाहा अनुवषट्कृते वट्स्व
 यमभि-मः अग्नये जातवेदस इदं। अग्नये स्वि-तपातां होत्राम धोर्धृतरस्ये १९६

तिलुलानुमंत्रयते। अथ अग्नीदिति होतुरारव्याय निरवदाय होत इति मादधा
 ति। उपहृत्यमानानुपोद्यते च मखाश्च मखाध्वर्यवः नेजश्च कलमध्यावा
 कायनिर्दिधाति प्राश्नितायां मार्जनं पिष्टलेपफलीकरणं होमौ प्रणीतु
 नार्जनं उपवेष्टोदसनं कथालविमोचनं च क्रियते यथा च मसं च मसिनो
 भक्षयति होत च मसं वधकारभक्षणानंतरं अध्वर्युस्तेनैवोपहृत्य प्र
 तिभक्षयति। भक्षोहीत्यादि हृदेयाभिमन्त्रीनां तोभक्षः आदिसवद्रणरथेति
 विशेषः। आप्यायनसादनं भवतः सन्नेषु नाराशंसेषु तेषां व्याख्यातो
 भक्षमंत्रः सर्वेषां प्रथमो होता सकृत्सकृद्भक्षयति द्विः स्वैव मसे पुनरभ्यु
 न्नीताभ्यां अध्वर्युर्द्विभक्षितानां सकृत्सकृद्भक्षयति। ततीयो होत्रकां

११

सनेह

ततः सशेषा-भक्षयित्वा व्याघ्रागस्वेत्याद्या ययंतितेनाराशं साभवंतितान
 दक्षिणस्य हविधानस्य पश्चादक्षमुदगायता सादयतिसनौषुनाराशं स
 युस्वस्वचमसमनुतस्य समीपे त्रीस्त्री नुरोडाश शकलानचमसादक्षि
 णतश्चमसिनउपास्यंतिब्राह्मणयजमानो ध्वस्येदयैः प्राचीनावीतानिकलाज
 पंति। षट्पेतारं चमसदेशे व्याख्यायदानप्रभृती अत्यामनातान् पिंडपितृ पुर
 मंत्राजपति। एतत्ततदेवदत्तशर्मन्येचत्वामनु आपोदेवीस्वधया पितृ
 अत्रपितरोयथाभागं भेदध्वं स्वाहो यमणा वसुधैव्ये अभीमदं तपितरो नु
 आंश्चदेवदत्तशर्मन्येकै करिन्सकृत्मीलित्वा त्रिः अम्येक्ष्वदेवदत्तश
 र्मेन एतानिवः पितृ नमोवः पि० उ० जे स्वती वधया उत्तिष्ठतपितरः पुरत

पितरः० यं तु पितरो मनसा जवेन। मन्वाहुवामहे० जीवन्नातः सचेमहि। अक्ष
 न्नेमी मदंत० प्रजापतेन त्व० इति जपाते। अस्मि जपेय जमानस्य पितृणामु
 पलक्षणं कार्यं तस्मिन्कृते। वाममद्य सवितर्वा म० वामभाजः स्याम। उपया०
 सि देवाय त्वा सवित्रे। एतेनां तयो मपात्रेण सावित्रमाग्रयणाद्गृह्णाति न
 सादयत्युपनिष्क्रम्य। देवाय सवित्रे भुङ्क्ते देवयसवित्रे प्रेष्यति। हुत्वा
 देवाय सवित्रे इदं नानुवषट्करोति मभक्षयति। सूदवत्यात्र सादयति।
 तेनैव पात्रेण उपया० तासि सुशर्मासि सुप्रतिष्ठा नो बृहदक्षे नमः एते
 नैव पात्रेण वैश्वदेवं कलशाधस्मवत्तर्ह्णाति। एष ते यानि विश्वेभ्यस्त्वा
 देवेभ्य इति सादयित्वा। इडा देवहू० शोता मोदश्वा। ओथामो० ओशोसा०

सोऽप्रायाः वां ध्वजं वाची दाय। यजमानः शस्त्रस्य शस्त्रं अश्व-शस्त्रं प्रति
 गीर्ध्वं रु-ध्वजं वः आ-अ-उक्थं शाय जसो मस्य। तेन प्रचरति एकया च दश
 भिश्च स्वभूत इत्येतस्यां शस्यमानायां प्रातः पुनो विमुच्येथा मिति प्रतिप्र
 स्थाता द्विदेवेषु पात्राणि विमुच्य पद्याद्वारो पानि हृत्य माजालीये प्रक्षा
 ल्य पूर्वया द्वारा प्रपाद्या यतनेषु सादयति प्रद्या वा यज्ञैः पृथिवीकृता
 वधेत्येतस्यां शस्यमानायां अन्यतरतो न्यो ध्वजं वः तेन प्रचरति। यथा
 प्रातः सवने वैश्वदेवे। विश्वेभ्यो देवेभ्यः काव्येभ्यः पितृभ्य इदं अग्नये
 स्विष्टकृ० अथ सोम्यस्य चरोस्तं न सोम्यस्य पात्रसंसादनं प्रभृती
 तिकर्माणि प्रतिपद्यते। कर्मणे वां देवेभ्यः यज्ञस्य संततिः यथार्थमौष

११८

धपात्राणि प्रयुनक्ति स्फुरन् चरुयाली मेक्षणमग्निहोत्रं ह्यणी शूर्पेव लाजि
 नमु नूरखलं प्रणीता प्रणयनं च यथार्थं प्रयुनक्ति पवित्रं कृत्वा प्रणीता प्रण
 यनादिसमानमानिर्वपणात् निर्वपणका लं सोमाय जुष्टं निःस्तमहव्यः
 स्वः सोमाय वो जुष्टं प्रो० त्रिष्टुप् फलीकरणांतं कृत्वा प्रणीताभ्यः स्थाव्यामा
 नीयधृष्टिर० अपाग्ने० आदेव जंयं ध्रुवा सि० भृगूणां म० स्वा० ह्यर्वा स्वाध
 मो स्पवि० अतस्ति० अग्निस्तेत० अविदहंत० नैकताय० पवित्रो मंत्रेणा वि
 सृज्य० सूर्ये ज्योति० तूली मणिधारणं० आर्द्रः प्रथ० देवस्त्वा० प्रियेणना०
 दत्ता प्रजापतिर० अयं यज्ञः विहव्यं चतुर्होता व्याव्यति पंच होतारि० ध्रौवा
 ज्यं चतुः पंच वाग्दहीत्वा दक्षिणातिक्रम्य आ० अ० घृतस्य भजेति सं प्रेष्यति०

११६

वषट्कते जुहोति। अग्नय इ-दधिरस्पीत्यनुमंत्रणं अत्रैव तिष्ठन्। आप्यायतां-
माभेरित्यभिष्टस्य सोमस्य हस्तेन पूर्वं मवदाय मेक्षणेनोत्तरमवदायाभिघा-
ये। यदवदानानि। उदङ्-तिक्क्रम्य आ-अ-सोमस्य यज। वषट्कते दक्षिणा
मुखस्तिष्ठन् दक्षिणाधे जुहोति। सोमायेदं-सोमस्याहंवन्नहा। पुनराप्या-
य्या ज्यस्यावदाय दक्षिणातिक्क्रम्य आ-अ-घृतस्य यजेतिसं प्रेष्य वषट्क-
ते जुहोति। विल्ववृक्षं-दधिरसि। प्रत्याक्रम्य मे क्षणमनु प्रहृत्य संस्त्रावेणा-
भिहृत्य सुचोसादयित्वा। तं सोम्यं लो-किकेनाज्येनाभिपूर्यो हातृभ्यो हरं-
ति। तत्र यदि पूर्वो हाताच्छंद्गोभ्यो तिष्ठन्ते तस्मै प्रदाय तेन प्रक्षंद्गोभ्यो
दद्यात्। प्रदाय सोम्यं प्रणीता सुमाजयते उभयोश्च विमोकः स्थाली

११६

विमोचनं च क्रियते उपर्यो ज्यमानियते च न कलायन्मे मनः परागतं यं यामसी
 तितस्मिन्नात्मानं परिपश्येत् अग्नीदग्नी विहर आग्नी ध्रुः शलाकैरादी ह्ये
 होत्रियादीन्धिल्या न्या० वहिरसीत्यादि श्रुं ध्यूरसीत्येतैः ततो ध्वर्युः नव
 गृहीतमाज्यं गृहीत्वा ज्वलतो धिल्या न्या घारयेति। संप्राप्त्सीत्योदिशु
 ध्यूरसीत्येतैः शेषमाज्यस्य करोति नास्ति वषट्कारः न भक्षयति। धा
 रयेति धिल्या न आग्निमारुतस्तोत्रपर्यंतं। उपर्या० सि बृहस्पतिसुत
 स्य तद्दो इन्द्रि० वंतं गृहं गृह्णामि। उपांशु पात्रे णपलीवतमाग्रयणाद्
 क्कति। तं धिल्यं व्याघारणं संपातेनाज्यं न श्रीत्वा न सादयत्पनिष्क
 म्य आ० अ० अग्नीत्यालीवतस्य यजेति संप्रेष्यति। अग्ना ३३ पलीवतः

सज्देवनस्यष्टासोमं धिवस्वाहा वषट्कृते जुहोति अग्नये देवपत्नी यस्त
 वृद्धं कृताकृतो नुवषट्कारः अग्नीनेष्टरूपस्य मासीदनेष्टः पत्नी मु
 दानयोद्गात्रापत्नी संख्यापयो नैर्होतैर्चमस्य मुख्यं श्रमस्यानुनय
 होतचमसे ध्रुवायावकाशं कुरु सर्वराजानामुन्नयमातिरीरिचिदशा
 भिः कलशो मृष्टान्यजेति सं प्रेष्यति नैष्टुधिल्य आसीन आग्नीध्रो
 ध्वर्युणोपहूय सैकद्रक्षयति ते नैवोपहूय प्रतिभक्षयेदध्वर्युः माजा
 लीयपात्रं ग्रक्षान्यसादयति उन्नेतो होतचमस्य मुख्यं श्रमस्यानुन
 यति होतचमसे ल्यमवनीयावकाशं करोति ध्रुवावनयनार्धं सर्वराजा
 नमुन्नयति सर्वसोमलिप्तं परिमृज्य नुजति अत्र नैष्टापत्नी मुदान

याति अपरयाद्वारा रादः प्रपाद्योत्तरार्धे परिश्रिते स्थापयति स्तुतश्च स्त्रभ
 वतः प्रज्वलायित्वा धिस्थानमिष्टो मस्तोत्रमुपाकरोति। उपोवर्त्तध्वं अ
 विस्त्रस्यनीवीरा विरिति विनाभी कुर्वाणाः सर्वे सकणप्रावृता भवति। ये स
 दस्याः सतः सत्विजो यजमानश्चैत्येके वा। यजमा० भूर्भुवः सुवः महाह
 विर्हता। ब्रह्मा० देवसवित० प्रसवे० ओजो० सि पित० भ्यस्त्वा पितृजिन्वा।
 ओ० स्तुत० विश्वस्यते विश्वावतो व ह्रिया० रेता० सि धिषीय इत्युद्रा
 त्रापल्लो संख्यापयति पल्लो संख्यापयति। आगन्देवान्यसौ नि देवी ई
 वे० यजमाने आशिषः इति पल्लो दक्षिणगूरुं नग्नं कृत्य वक्षणा मा विष्कृ
 त्य स्वाहा कृताः समुद्रेष्टांगं० त्रिडईडिताः इत्यभ्यं तरमूरो रुदीची उद

श्रीः

८९

अमुखीपत्नीपत्नेजनीरूढणोपप्रवर्त्तयति। अर्ध्वयंति संख्यापनं प्रवर्त्तनं चातृतीया
याः स्तोत्रियायाः क्रियते। यजमांस्तुतस्यस्तु-इति देवहू-अध्व-स्वादुक्किलायंम
धुमांउतायमित्येतस्यांशस्यमानायांमदामोदइवेतिउभूयतोमोदशस्त्रंप्रतिग
णाति।मोदामोदइवशौ-इसामोदइवेत्याव्याहावादूध्वं व्याहावात्सिद्धः प्रति
गरः प्रतिप्रस्थाताभूतमसिभूतेमाधामुखमसिमुखंभूयासं।ध्रुवमभिभंत्रयतो
द्यावापृथिवीभ्यांत्वापरिगृह्णामिविश्वे-अच्योवर्तये।इतिध्रुवंस्थानाच्योवय
ति।दिविदेवान्द-इहांतरिक्षेवया-सीतिहरति।पृथिन्यांपृथितो-ध्रुवंध्रुवे-
यथा-संक्रांकेवलीरसनाइतिहोतृमसंध्रुवमवनयति।अध्वर्युःपरि
धानीयायांशस्यमानायांमध्यमेवचेनेउक्त्वाचीद्राय।यजमांशस्त्रस्य

१६३

इन्द्र-अध्वर्युः अग्नये पथिकैतैश्यादिशस्त्रं प्रतिगीर्यग्रहोत्तचसमादेत्तच
 मसां श्रमसा ध्वर्यवः आ-अ० उक्थशा यजसोमानां वषट्कारानुवषट्का
 रयोः सर्वोश्चमसान्सरोया जुह्वति। अग्नये वै चानरायमरुद्भर-अग्नये स्वि-
 होताध्वर्युः परस्परमुपहूय भक्षयति। होता चमसमन्याश्च अन्येषां श्रमसां
 श्रमसिषूहूय होता भक्षयति। ततो होता ध्वर्युः उपहूय समाख्या भक्ष भक्षय
 ति। इतरे चमसिनो होतर्मुपहूय समाख्या भक्ष भक्षयति। एतदंतो ग्निष्टोमः।
 चमसान्प्रक्षाल्य यथायतनं श्यादयति। यजमा-सुभूरसि श्रेष्ठोरह्मीनां
 प्रियो देवानां संराधनीयाः तेषां सूर्यो देवा अभिसंविशं लिषो सिन्धुः। तेषां सि
 सियहो सिव्रतो सिखो सिचारणो सिः। द्रोस्याधो सितस्य तश्च स्य लेथ

१८३

स्य नम्यस्य यक्षस्य व्रतस्य स्वस्य वारणस्य शङ्करस्य मूर्ध्नि यक्षधाले स
 विमक्षिणी ययधाले सूर्यो सि विवदशत एव महं विश्वदशतोभूयासा इत्यादिस
 मुपतिष्ठते अध्वर्युः अनूया जाधे उल्लुके अपि स्रज्य अग्नी दौ पयजानं गारा
 नाहरेत्यादि पाशुकं कर्म प्रतिपद्यते। शामित्रादाग्नीध्रो गाना नाहृत्योत्तरस्या
 श्रोण्यान्वर्हिर्व्यूहनिवपति। नानूयाजांते रवरं जुहोति। न हृत्यै देशं लेनवरं
 तियद्यन्तुर्वंध्या भवन्ति। यजमा० अग्नेरहसुज्जितिमनूज्जोषा सामस्माहं
 अग्नेरहं वनस्पतेरहं इद्रस्य वसुमतो हसु० इद्रस्य रुद्रवतो हं० इद्रस्यादि
 त्यवत सयुमतो विभुमतः प्रभुमतो वाजवतः नवितवतो हं हस्पतिवतो वि
 श्वदेवावतो हं देवानामाज्यपानामहं अग्नेः खिष्टकृतो हं इत्याशिवेजपति

१८३

पोतद्रवाणोपरिधीनामिहप्रहरणं नास्तिपूषवत्यशुनयसाधारण्यात्। अग्नी
 योनीः प्रविकारपक्षे किमर्थमयानामनुप्रहरणमस्तिअनूबध्यायासुभयेषां प्र
 हरणं तत्रवसुभ्यस्त्वेत्यादियजमानं प्रथतेत्यंतमावर्त्तते प्रहृतेषु संस्त्रावे
 णामिहृत्यहारियो जननचरतिउन्नेता। उपया० सिरुहिरसिहारियो जनो
 हयोः स्या० हरिवंतं गृह्णामि। उन्नेताद्रोणकलशेनहारियो जन सर्वमा
 ग्रहणं गृह्णामि। तलौकिकीभिर्बलीभिः श्रीत्यापरिमज्जनसादयंति शीर्षेन
 धिनिधायैविनिष्क्रम्य इंद्राय हरिवते नुब्रूहि आ० अ० इंद्राय हरिवते प्रेष्या
 हरी स्य हयोर्धोनाः सहस्रो मा इंद्राय स्वाहा मन्त्रेण वषट्कते जुहोति। तू
 लीमनुवषट्कते हुत्वा सदो भक्ष हरति सर्वं सखिजः सदस्याय जमान

१८३

श्राष्टादशधाप्रतिविभज्यभक्षंउन्नेतर्युपरुचमिदुश्चयजुषस्तेदेवसो
 मस्तु०स्यहरिवतरद्रुपातस्यमधु०क्षयामिद्विचित्राकारंधानाभक्षयति।
 संदृश्यासंभिदंतोधानानिम्ना०निकुर्वंतःनिरवध्वंयंतःआपूर्यास्यामापू
 रयतप्रजयाचधनेनचेत्सुत्तरवेद्याधानानिष्ठीव्यापवष्यतिरच्यत्वा
 पोषायत्वेतिवा।दधिक्राव्या०अकारियमित्याग्नीध्रागारेदधिद्रुप्मान्भ
 क्षयंतिअत्राचमनमस्ति।एकसादितानांचमस्यानाएकधनपरिशो
 षान्यथाचमसंव्यासिन्यहारीतवर्णादुर्वाःसंप्लोत्नातीव्रीकृत्यरसंज
 नयित्वाअप्सुधौतस्यसोमदेवतेनभिःसुतेस्येष्टय०तोभक्षयामीतिर
 समवग्रेणभक्षयित्वाचात्वालवनयति।चमसिनामिवेदं कर्मततःसर्वे

यन्मआत्मनोमिंदाभूद० पुनर० राधत्तम० द्योः इतिमिंदाया हवनीयमपति
 श्रुते। देवकृतस्येनेसावयजनमसिस्वाहिति सप्तभिर्मे त्रैः प्रतिमंत्रं आहव
 नीयेऽशकलान्यम्यादधाति। देवकृतस्येन० मसिस्वाहा। मनुष्यकृत० वि
 तकृत० अन्यकृत० परकृतस्येन० स एन० सावयजनमसिस्वाहा यच्च ह्रमना
 विद्वांश्चकारयच्चाविद्वां० स्तस्येनेसावयजनमसिस्वाहिति। ततः सर्वोभा
 कवीयुवातासत्यादाधर्मणस्पती सत्य० युधर्मणस्पती विस्वरव्यानि ररजा
 महे। इतिमंडलीकृता नृस्ताना सज्यव० हविर्दिसेवेता नूनान्निगः सरव्या
 निविस्सजंते। वेदोसि विस्तिरास० अमि० ष्टवेदेपुलीः संथाजपंति। नास्ति
 योऽक्रविमोकः अयोऽक्रवांजलो पूणं पात्रानयनसोम्यस्य फलीकरणहो

मः। स्मरस्वतादिनारिष्टहोमाः पुरस्तात्स्विष्टकृतइत्येतस्मिन्पक्षे सवनी
 यानामंगयागस्यचावर्त्तते। नपार्वणं होमौ सर्वप्रायश्चित्तानिहुत्वा ध्रुवा
 माप्याय्यस्तीर्णिवेदेनवर्गहीतमाज्यमध्वर्युर्ध्रुवायाजुहोति। धातोर
 तिःस० धात्रादिभ्यइदं० समिद्रणो मनस्माने० सर्वर्चसापयस्यास्य० यद
 घत्वाप्रम०४ स्वगावो देवाः स० ५ यानावहउशते० ६ यज्ञयज्ञगच्छय०
 एतयज्ञोयज्ञपते० देवगावुविदो० इतिनबर्हिर्नुप्रहरति। अग्ने
 द० धारो इत्यादि। अग्निनादेवेन पतनाजयामीत्यादिपूर्वजानिह्यादि
 द्विष्यो विलोः क्रमेणात्येनाक्रामामीत्यंत इद्रेण देवेन पतनाजयामि
 न० धुमेन घृदसाप० २५ वज्रण सहजा भ्रातव्यानधारान्याद० ले
 रसायेदं १५ इति३ अग्नय० निभ्यासो देवे ५ अग्नयेदेवोयइ० यज्ञायेदं यज्ञपतयइ० देनम्यो
 गातुः

श्रीः

नाक्रामामात्यंतं विष्णुमिदं वैमिः पृथगान्द्रामिजा० स० धाम० रेण वज्रेणापरजा
भ्रातृव्यानधारायाद० णास्योनाक्रामामीत्यंतं ततो यजमानो विसृक्रमाक्रमते ।
विलोः क्रमोऽस्य भिमातिहेत्यादि हृदयभूलचरणास्त्राकृपशुवतउभयोर्यत्तवि
मोकः यांघर्मेस्यालीमिति सोमस्य नास्ति ब्रतविसर्गः सत्यामनूबध्यायां हृद
यशूलचर्याथूपोपस्थानं च न स्तः अस्ति ब्रह्मयजमानभागप्राशनं अस्ति
ब्रह्मसमित् । लक्षिरसि । उभोयधेतं प्रतिनिद्रक्याग्रेणाहवनीयं परीत्यदक्षि
णात् उपविशतः ब्राह्मणं तर्पणं । उपसृजं धरुणं गात्रे मातरं धरुणो धयन् ।
रायस्पोषमिषमूर्जमस्मा सुदीधरत् । उदुत्यं जातवेदस० चित्रं देवाना० ब्र
ह्मसमिदाधानांतं समानं । हृदयशूलेन चरति हुत्वा । शुगसितमभि शो०

१८५

द्विष्मः धाम्नो धाम्नो राजनि-मुंच। सुवित्रः आपः द्विष्मः। आशासानः सुवीर्य
 रा. नायतिष्ठ। अभिन्नरोदीधितिभिररण्यारित्यादिप्रायश्चित्तानि जुहो
 तिब्रह्मन्सोमेत्यादिप्रायश्चित्तानि भवन्ति। पितृ-जनमगन्य तस्त-रामाद्ये
 दंतरीय-सवनं कवीनाम्। वसीचो नयंतु स्वाहा प्रशस्तः प्रसुवेति संप्रेष्य
 तिसर्पतेत्याह प्रशस्ता ॥ ॥ संतिष्ठते ततोय सवनं ॥ सुत्ये हनि अवभथस्या
 संभवे अत्र पत्नी यजमानो दैर्भं व्रतं व्रतयतः ॥ ॥ युर्यरमत्येति ॥ ॥ अथाव
 भथस्थतं प्रक्रमः तत्र श्लोकः अग्न्यादिधानानि तयं क्रमाणां मभिक
 माद्याचरणं व्रताना उपस्थितिर्ब्रह्मसमिन्मखस्य वित्तादिपश्चात्सवनादतिः
 स्यात् श्रीअवभथस्थतं प्रक्रमयति अग्निं न दधाति ममाग्नेवर्चः अद्यायज्ञायै मामूर्जे

तु

यथातिथिआवृत्तयः हविः नास्ति व्रतं परिभाजनीयं माहृत्य वेदं परिस्तीर्य न
 भावनी कर्मणो यस्तस्य सदनं पात्राणि स्युः कपालं अग्नि होत्र हवणी शूय
 कलाजिनं शम्भ्यामुत्तुखलमुत्तुखलदृष्टपदमुत्तुखलं वज्रं हुम्भुपभृतं ध्रुवां आ
 ज्यस्थाली कुटुरुपात्री मेक्षणं वेदं मदं तीरथा ली वदाग्राणि निर्वपणस्था
 ली प्रयुज्य। न ब्रह्मवरणं वाचस्पत इत्यादि ब्रह्मणः पवित्रे कलायजमान
 वाचयच्छवाग्यतः संविशंतां। यज. कस्तू. अध्वर्युः दक्षायेत्यादि मदं
 तीरधि श्रयति तस्यं तं। निर्वपणकाले वरुणाय जुष्टं निर्वरुण हव्यं र
 रक्षस्व। वरुणाय वो जुष्टं प्रो. कपालो पधानकाले धृष्टिरसि अपा
 मे आदेव यज. ध्रुवमसि. भगूणामग्नि. प्यस्व। पिष्टानि समो व्योत्सूय

य नुरुत्पताभिरङ्गैः संयुतौ ति अभिवासित आप्यलेपं निनीया संप्रेष्यति प्रोक्ष
 णीरासादयस्त्रुवं चस्त्रुचश्चसंगद्या ज्येनोदेहीति । ततः शतमृष्टिरित्यादि
 आग्नीध्रः प्राश्नित्रयजुसमावृत्तमूली संनहनं अग्नेरुत्पत्तित्यादि पूषा तेवि
 लं विव्यधित्यादियजुषे यजुषे भवेत्संतं समानं । अध्वर्युः आज्यमसौ त्यादि
 प्रतिहृत्य गार्हपत्य समीपं आज्यानिगृह्णाति सर्वोणि चतुर्गृहीतानि पंचगृही
 तानि वा । अस्तेन स्वेति चतुर्भिरुपभृतिषु वित्रे अपि सृज्या इदमहसूर्यज्यो
 तिः आप्यायतां घृ० सावरुणा यजुष्टमभिः अभिपूरणं न विद्यते । अलंकृत्य
 पुरोडाशं उत्तरे सं अवभथं संखादयति । पुरोडाशं माज्या न्योदुंवरी मधि
 यवणफलके खरपांसू न जीयं यत्किं चित्सोम लिप्तं ग्राव्या उदचनं कलशा

नृचमसान्परिप्लवां उर्ध्वपात्राणि एकधनस्थालीः एवंजातीयकं अन्यत्रचत
 सभ्यस्थालीभ्यः देविका हविषामाज्यपक्षेस्थालीनामिह सादनं मैत्रावरुण
 दं उंचासादयति। यजमा-उपसृजन्धरुणमात्रे मातरं धरुणो धयन्। राय
 स्योषमिषमूर्जमस्मासु दीधरदिति उपनिष्क्रामन्त्रौ दुर्वरी मासिबदति।
 अवतेहेजे वरुणं कृतानि। इति कृत्वा जिनमुन्मुच्य चालाले प्रास्यति अथवा
 स्थापयित्वा अग्ने वक्ष्यमाणमार्जनानंतरं। इन्द्राय ज्यैष्ठ्याय अश्विभ्यामा
 योषमित्यभिमुख्य निदधाति। इदुलं चित्रं मिति द्वाभ्यामादित्यमुपतिष्ठते
 यद्यस्तमितः स्यादाहवनीयमेवादित्योपस्थानेनोपतिष्ठते। अध्वर्युः संसा
 द्यावमर्थो आयुर्दाअग्ने हविः तादिमं स्वाहा। सुवेणो नरेसे शालीमु

१८९

रवीयेवा जुहोति। आयुर्देव इयेदं आसन्निष्कव मध्येषु प्रस्तोतः सामानिगायेति
 संप्रेष्यति। पत्न्या सह सर्वं सखिजोयजमानश्च सामो निधनमुपयंति। उरु इहि
 राजा वरुणं विधंश्चेत्। चालां प्राप्य सर्वं सपत्नीकावदंति अंतरेण चात्वा
 लोकरावुदं चो निष्क्रामंति। अध्वनो धत्ते हो द्वितीयं सामो निधनमुपयंति
 प्रस्तोतः सामानिगायेति संप्रेष्यति पूर्ववत्सर्वं। शतं ते राजन्मिषं गध्य
 स्मत्। अपो दृष्ट्वा ध्वमुर्जपति। अभिष्टितो वरुणस्य पाश इत्युदकांत
 मभितिष्ठंति त्वय्यमुदकातो अभिप्रगाद्य प्राप्नुवा स्तिष्ठंतो वमथेन चरंति।
 दक्षिणतो ध्वर्युर्ब्रह्मयजमानाः उत्तरतो आग्नीध्राः पश्चाद्दोता मध्ये आसं
 द्यामजीष्वादीनि हविराज्यसु गादीनि स्थापयित्वा तिष्ठंतो वमथेन प्रचरंति। १८९

आहवनी यदे शो अस्तु तं प्रास्यतस्मिन् यजति ओम् सु देवता सुवेदेनो पवाज
 यति सुवाधार माघार्ये ध्रुवाभाष्याय अग्नी दुदकं त्रिः स्त्रिः समदिसंप्रेष्य
 ति। आग्नीध्रः उदकवाज जिद्रा जंला सरिष्यद्रा जंमेष्यद्रा जिवाज जिद्रा जजि
 त्याये संमार्ज्यु दक मन्ना दमन्ना द्याय अग्नीर्दभान् स्फ्य उपसंगृह्य संमार्गः
 सप्रथानमो देवभ्य इत्यंजलिं कृत्वा जुहोत्युपभदे सुयमेमे अग्ना विसृ
 नास्ति अस्ति विलोः स्यान्मसि अग्ने रनी कमुप आवि चुरण्ये स्वाहा सु
 च्यमाघारयति। अग्नय ईद नास्त्यनुमंत्रणं। बृहद्राः दक्षिणाति क्रमणमे
 त्याक्रमणं च नस्तः ध्रुवा समंजना दि संमार्गं तणानि स्फ्य उपसंगृह्य क
 ईदमध्वर्युः आ. अ. तिष्ठ होतः सीद मादेवे ध्वित्येव जपः अध्व. अपव

१८८ हिमः प्रयाजान् नान्यजति नोपपत्तं शमानयेत आ० अ० समिधो यजयेति त्रिः
 यज० समिधो इ० वसंतम्० तनूनपात इ० ग्रीष्मम्० इन्द्र इ० वर्षा० श० अ० य० सो
 माय वरुणा देवेभ्य आ० ज्य० पे० भ्या० ग० ये० स्विष्ट० कृत० इ० हे० म० त० शि० शि० अ० ध० प्रया
 जशेषेण ध्रुवां पुरोडाशमुपभृत चाभिघार्य अ० शु० म० ता० वा० ज्य० भा० गो० व्या० र० व्या०
 ते पंच होतारि पुरोडाशादवदाय वरुणं यजति० यज० मा० वरुणा येद० वरुण
 स्याहं० भूमानं प्रतिष्ठांगमेयं० ध्या० वा० ए० धि० वी० य० विकार० ला० त० ततो नारिष्ठ हो
 मः कृत्स्नं पुरोडाशमवदाय अ० ग्नी० वरुणा० भ्या० स्विष्ट० क० इ० प्रो० मनु० ब्रू० हि० अ०
 ग्नी० वरुणो० स्विष्ट० कृतो० अ० ग्नी० वरुणा० भ्यां० स्वि० अ० ग्नी० वरुणयो० स्वि० या० यु० प्रो०
 न्य० अ० ग्नि० र्मो० वै० श्वान० र० ह० इति विद्यते० अ० दु० द० क० स० कृ० त्स० कृ० त्सं० म० हि० उ० द०

पासस्वद्वजे

वाज जिह्वाजं जिगिवद्वाजिवा. नाद्याय यो भूतानामधिपती. रुद्राय तं तिच
राये. संमार्गे न प्रवदधाति. नास्ति चेदिर्वहः. अपवर्हिषावनूयाजो यज
ति. ओषधतं जुह्वामानीय. आ. अ. देवो यज यज देवा यनराशे. सस्या
हं. पशुमा. आ. अ. यज. यजमा. अग्ने. स्विष्ट. महाहविर्हता एतावक्रि
यते. आसंधामजीयं चर्मणि न्युप्यनिदधाति. ओदुंवरशाखपास्तु कस्था
नीयया दधजिषमभिजुहोति. यत्ते ग्रावा. विष्टिदुः सोमरा. क्षयेमस्वा
हा. सो. मायरा तदं. यत्ते ग्रावावाह्युतो अचु. देव सोमस्वाहा सोमाय
रायत्ते त्वचं विभिदुयं. व्योम स्वाहा सोमायरा. अहा धंरी रं प. विश्व
रूपे स्वाहा. सो. मायरा. सजीयस्यैकदेशेन स्तुचं पूरयित्वा. समुद्रे ते ह

१८०

दयमश्वंत० नमो वाके विधेमरवाहा अद्भुतं । असु सजीव विस्वजति । अ
 सु धौतस्य सोमदेवतेन भिः सु० तो भक्षया मि० यो भिदूना मुञ्च रतितमवघ्रेण
 मक्षयसु पस्पृशति वा । अवभथ निचकुण निचैरुर० देव रिषस्याहि । अवभ
 थद्रव्याणि सहेतुं बर्षासु प्रविध्यंति अनयतत्वाद्ब्रह्मवः कर्त्तारः सर्वेषां
 मंत्राः देवी रास एषवोर्भोगस्तब० सुकृतो ब्रूतात् । सर्वे उपतिष्ठन्ते । सुमित्रान
 आपधोषधय० द्विष्मः । इति सर्वं मार्जयेते । ज्येष्ठमायश्चैष्ठ्यायत्यनेन
 यदि पूर्वकृष्णजिनं न न्यस्तं विसृजेत् । आदित्योपस्थानं च । सुमित्रान
 आ० द्विष्मा इति जपतः अभिप्रगाह्यानुपपक्षंतौ सशिरस्को स्नातः अ
 न्योन्यस्पृष्टे प्रक्षालयत्वाः प्रती नमो ह्रस्वमानौगाहेते विते मुंचामि रश

१८०

नाविरश्मी० देवतासु। इति यजमानो मेखलां विस्त्रंसयते। इमं विष्यामिवरुण
 स्य पाशमिति पत्नी योऽक्रपाशं विस्त्रजते। उभो दंपती मेखलां योऽक्रं जालं दी
 क्षितवसनेन वा शुभ्रास्य सोमो पहननं वा सोऽयं जमान उदक एव तिष्ठन्वा स
 स्त्री देहं परिधत्ते पत्नी सोम परिश्रयणी परिधत्ते तावदुत वो ससौ भवतः
 ते उदवस्मान्नीयाया मध्वर्युवेदतः अहृतवाससो भूला बहिर्जलमाचम्य
 तज्जलं पुनः प्रविशतः। अध्वर्युः उन्नेतं वस्त्री यो न उन्नयाभ्युदये मधुम
 त्तमागिरस्तोमास ईरते। सत्राजिते धमसो अक्षितो तयो वाजयंतो रथा इ
 वा कण्वा इव भगावः सूर्या इव विश्वमिथी तमानशुः इत्युन्नेतारं संप्रेष्यति
 उन्नेता। उदेत प्रजा मुतवर्चो दधाना युष्मा न्नाय उत सज्ञा अस्रक्षतगाय

१९०

त्रंघंदोनुसंरभध्वमथास्यामसुरभयोऽहेतु। इत्युनेतोहातप्रथमान्यज
मानप्रथमान्वोन्नयतिनिष्क्रामयति। स्नातांतं सर्वकुर्वति। प्रतियुतो वरुणस्य
पाशः इत्युक्तांतं प्रतियोति। प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशः इत्युक्तांतं प्रत्यस्य
तः औदुंबरी समिधो धारयतः अपामस्तो न ममृता अभूः सतमस्यस्य। इत्युने
तारं पुरस्कृत्य अप्रतीक्षमायंति। एधोस्थे धिधीमहि। समिदसि। ते जोसित
जोमसिधोहि। इत्याहवनीये समिधोभ्यादधाति। अपो अन्व वाश्चिन्मिह्युप
तिष्ठते। एवं पत्नी गार्हपत्येभ्याधायोपतिष्ठते। यजमानः अपरेण शालाभु
खीयमुपस्थ आधाय। मयीद्रिद्रिचं ज्यैष्ठ्यां श्रौष्ठं दधातु स्वाहति शाला
मुखी ये जुहोति हुत्वा कृत्वा जिने॥ ॥ संतिष्ठतमभयः॥ ॥ अथोदयनीया॥ १९०

प्राग्वंशउदयनीयायारतंत्रप्रक्रममयतिरस्याः प्रायणीयायाकल्पोव्याख्या
 तः नमामेवर्वः अद्ययरायश्चामूर्जेयथातिक्षिप्तेदयनीयहविर्दमा
 बहिराहरतिबहिषां त्रतंत्रविद्युदिति न विद्यते यद्युदवसानायांतेवृष्टि
 रसीत्येतस्य पाठोस्ति न चेदस्ति सप्तदशस्य मिधेन्यः तत्तत्तांत्रयोवि
 शतिधा वेदं परिस्तीर्य नो भावनीकर्मणो वा यज्ञस्य सदनपात्राणि स्थ
 प्रायणीयस्थाली सतिष्वासां मेक्षणं गृहोत्रहवर्णां शूर्पकलाजिन
 मुलूखलमुसलं सुवज्रं हुमुपभृतं ध्रुवां आज्यस्थाली पात्री वेदं प्रणीतां
 इडापात्रं च प्रयुनक्ति कस्त्वागृह्णाति सत्वागृह्णातु कस्मैत्वागृह्णातुं मिस्मै
 त्वागृह्णामि पोषाय त्वा अन्नात्वागृह्णामि देवस्त्वा सवितो ० पयो देवा

१९९

गेपुयेग्वग्रमंयनंनयायेयत्पतिंधेहिलाभिंशेवणीतवत्रतूर्यत्वमिंद्रम
 वणीथावत्रतूर्यप्रोक्षितमसि।ब्रह्मन्वेयःप्रणेष्ट्यामि।कस्त्वाप्रणन्य
 जमानेन्यंचतंदेवागातुविदोगातु।व्य०ज्यतामितिपयःप्रणयति।भूश्च
 त्यविकृतंयाजमानं।ब्रह्मपूतमसिकस्त्वायु०निर्वपणकालेअदित्यैजु
 ष्ठंनि०आग्नियविकारः।आदित्यैवोजुष्टंप्रोक्षा०प्रक्षालनंनिनीयस्था
 लीमुपदधाति।धृष्टिर०अपाग्नेआदेवय०ध्रुवासि।पात्रांतरेतंडु
 लात्समोप्यप्रणीताभ्यःपयआनीयसंवपनंमुत्यवनंचकृत्वाघमा
 स्यविश्वायुषःस्थात्यांसमोप्यांतरितं०अग्निस्तेअविदहंत०आ
 प्येभ्योनिनीयवेदिकृत्वासंमार्ष्टिप्रोक्षणीरासादयेतिप्रकृतिवत्संप्रे

१९९

व्यतिप्रकृतिर्द्विज्यानिगम्यतीति। आप्यायतां च सादित्यै जुष्टम धाद्रौ भु
 वन स्यात्यैवोदासयेत देवस्त्वास सूर्यं ते चक्षुः पृथिवी शरीरैः इत्या
 सादयति। यजमा यज्ञोसि अयं यज्ञः विहव्यं चतुर्होता अध्वर्युः अयं वे
 दादिकत्वा द्वितीया ज्यभागांते कृते पत्या पंच होत रिव्याख्याते धौवाज्या
 जुक्तां चतुर्होतं गृहीत्वा अग्निं दक्षिणतो यजति सोमं पश्चात्सवितार
 मुत्तरतः पथ्या स्वस्तिं पुरस्तात् अदितिं मध्ये रुविषा यजति। याज
 मानं लिङ्गोक्ता देवताः चतुर्णां दक्षिणसि अदिते रहं दे प्रजनिषीय
 प्रजया च पशुभिश्च। मरुतो यद्वो उपगंतनेत्यध्वर्यो रनुवचनं
 भाष्यकारोक्तं द्रष्टव्यं। स्वष्टकृतः पूर्वना रिष्ट होमः ततः स्वष्ट

१९२

कृतं मेक्षणं तदंते प्रहृत्य संस्त्रावेणाभिजुहोति पत्नी यजमानो अन्ये वास
 स्त्री परिधाय पूर्वपरिहिते ध्वर्यवे ददतः योऽक्रविमो कः समिष्टयजुः
 थास्ति न बहिरनुप्रहरणं। पोषाय लायस्त्रायोक्षीत्यत्राविमुंचेत्।
 अस्ति ब्रतविसर्गः। समुद्रं लाति मपि गच्छ। न वृष्टिरस्तीति यद्युदवसानी
 यांते अस्ति न चेदुदवसानी यायांतर्ह्यत्रास्ति वृष्टिरस्तीति न चेदस्ति। अ
 न्यत्सर्वं दर्शपूर्णमासवत्कृस्मरंति स्मृतं॥ ॥ अथाप्रयाजपक्षे प्रयोगः॥
 प्रस्तरस्याहरणं नास्ति नालुगितः न जुहोत माज्यं गृह्णाति उपभृत्पित्र
 त्त्रणस्त्वेवमादिभिर्गृह्णंसादनकोलतूष्णीं जुहोमासादयति एते असदन्ता सकृन्
 स्य लोकेते वित्तोपा० वित्तुनी स्यो वेदं वेधामनी प्रजापत्ये इत्यभि मं
 त्रणयोः समानानां आधारकाले दूधं प्रुवायां सकृद्गृहीत्वा तूष्णीं भवयथायतनं

सादयित्वा भुवनमसीत्येवमादिप्रतिपद्यजुह्वात्रिः समनक्तीत्येतदंतं
 करोति उन्नीतं सुवीराय यज्ञेनेति न विद्यते आज्यभागादिकार्षं प्र
 तिपद्यते संजानाथा मिषेवमादिआसंवदस्वेत्येतदंतं न विद्यते समा
 नमन्यत् अनूबं ध्याया रतं त्रं प्रक्रमयति ॥ ओत्तरवेदिकं शालामुखी
 यंदक्षिणाग्निं चात्वादधाति ममाग्नेव अद्य यत्ताय इमामूर्जे यथा
 तिथिमेवावरुणीय हविः शारवा हरणं वत्सा पाकरणयोर्विधिः इ
 थेत्वेति शारवामाघ्नित्यूजेत्वेति शारवामाघ्नित्यूजेत्वेति सनमय
 त्यनुमादिवा इमां प्राचीमुपासामहमित्याहरति वायवस्थो पाय
 वरेथति य इत्थान्तूष्णीं निरपाकरोति अपाकृतानामेक वत्सं शारव

१२३

योपस्पृशति देवो वः सविता प्रा० माघशः सशतिगोचरमभिमातृः प्र
स्थापयति प्रस्थितानामेकाशाखयोपस्पृशति शुद्धा अपः सुप्र० तं
मित्रावरुणाभ्यां शरदो दुहा० णत्किंति प्रस्थिता अनुमंत्रयते ध्रुवा
अस्मि० ह्रीरितियजमानस्य गृहानभिपर्यावर्त्तते यजमानस्य पे०
हीत्यग्निं नस्यग्न्यगारे वापुस्तोत्सती चोशाखा मुपगूहति वस्पापा
करणं व्रतं रध्ममाहरति सप्तदशास्तामिधेन्यः शारवापि वित्रं अंत
र्वदिशारवायाः पलाशा मिप्रशात्य सर्वोणिमूलतः परिवास्य उप
वेष्टो सीतितमुपवेष्टं करोति तस्यां त्रिवृद्धर्मयं पवित्रमविदलं करो
ति त्रिवृत्सलाशे० रोतुमशतिमूले गूलमुपसजत्यग्रेग्रं नग्रं धिं करो

१२३
१२३

तिवसूनां पवित्रं पवित्रं करोति परिस्तरणं नो मावग्नी कर्मणे वां यज्ञस्य
 सदनै पात्राणि स्यंद्येन सह दोहस्था ली आज्यपात्राणि च प्रयुनक्ति।
 न ब्रह्मवरणं वा च स्यत इत्यादि पवित्रैश्च न्यायजमान्वाचं यष्ट्यं संविशं
 तां कस्त्वा ब्रह्म न्योक्षिष्यामि। शुं धध्वं एता आचरंति प्रातर्दोहं दोहयु
 तितस्य प्रसवा पात्राणि शुं धते तिसं प्रेऽप्यति प्रोक्षणीः संस्कृत्य सवा
 णि पात्राणि प्रोक्षति। एता आचरंति मः इह वो मित्रावरुणो रमयतां गा
 वः इति गा आयतीः प्रतीक्षते धृष्टिरसि उपवेधमादाय निरूढं ज
 न्यं गार्हपत्यादुदीचो गारा निरूढ्य मातरिभ्य न इति ते सुकुंभी मघिभि
 र्यभृगूणां मगिरस्यां स्वत्यक्ता रो परिनिधाय उपसृष्टां मे व्रूतादिति

श्रीः
१९५

संज्ञापतिवसूनांप० स्त्रधारमिति कुंभ्यां प्रागग्रं शाखापवित्रमादध्यात्य चारम्य
वाचं यच्छति धारयन्नास्तेदित्येरास्नासीत्यभिधानीमादत्ते पूषासीति वत्सु
पस्य जति। विहारगं चोप सृष्टा मंतरेण मासं चारिष्टे तिसं प्रेष्यति। अथ
क्षमावः प्रजया० वंती रित्युपरसृष्टा। उर्जं पथः पिसदेयमित्युपरसन्ता। द्यौश्च
मंयज्ञे० धालिति दुह्यमाना। उत्सं दुहति० त्वेदधालिति धारा घोषमनुमंत्र
यते दुग्धाहरति तदृष्टिकामधुक्षः प्र० हि मित्रावरुणाभ्यां हविरिन्द्रि
यं० गंगां यस्या देवा० हितमिति गोधुगा च द्ये। सा विश्वायुरिति प्रत्युच्यदे
वस्त्वा सवि० सुपुदे तिकुंभ्यामानयति सा विश्वव्यचाशति द्वितीयां सा वि
श्वकर्मा तितृतीयां तिस्रो दोहयित्वा बहुदुग्धमित्रावरुणाभ्यां देवेभ्यो०

१९६

कल्पतामिति त्रिः संप्रेष्यति विस्मृत्य वागनन्वारभ्योत्तरा दोहयति तूष्णीं वा
 हुतस्तोको हुतो द्रष्टव्यः वीभ्यः। मिति विप्रयोऽनुमंत्रयते। द्यौश्चेमं यज्ञमिति सं
 न्नायं दोहनं संक्षाल्य संप्रेष्य ध्वमिति कुंभ्यामानयाति श्रपयित्वा तूष्णीं के
 न सर्पिधाभिघार्य दृष्टेति सिद्धांतः तस्मिन्पक्षे खंडेष्टि सप्ताख्याता देवि
 काः पृथु कर्त्तव्याः। अन्वाधानादिज्जासृणतर्पणांत एति कर्त्तव्यतयेत्येत
 न्निदर्शनं हविराहुती प्रभृति पुरोडाशवत्संगौ पृथु विन्यायेन पृथक् क्रिया
 नयेति कर्त्तव्यतयो देविकाः कर्त्तव्याः इत्यपरं दर्शनं। आपस्तंबस्तुतामनु
 देविका हवीषिनिर्वपति समानं तु स्विष्टकृद्भिजा मित्याह। तस्यामिक्ष
 या समानतंत्रत्वं हविराहुति प्रभृतिषु मिडांतत्त्वं च पक्षः। समानतंत्रपक्षे

१८५

प्रयोगः ममाग्ने अद्य यज्ञाय इमामूर्जे यथातिथिः ऐष्टं हविः पूर्वमेवोपाकृताव
 त्साः आहूता च शाखा उपते च ज्ञेते परिभोजनीयामाहृत्य विशतिदा रुमिधमं
 सान्नह्यति ततस्त्वाविशति धात्री न्यरिद्धा न्यस्ता न संभारता तावेदकरोति
 पूर्वोक्तमुपवेष्टं शाखा पवित्रं च यदि न हरेत् रधार गाभावात् पूर्वत्र न क्रिय
 रन् वत्सा इहैव यथा शाखा हरणं शाखा हरणं वत्सा पाकरणा मुपवेष्टं
 पवित्रं चेकृत्वा ग्रीन्यरिस्तृणाति नोभाव ग्रीकर्मणे वां यज्ञस्य सदने
 यथार्थं पात्राणि प्रयुनक्ति अन्यान् योधि पात्राणि आज्य पात्राणि
 आज्यस्थाली कुटुरु मिडा पात्रं प्रातर्दीह पात्राण्या मिक्षा वाजि
 न पात्रं च मती देस्थाली योक्त्रं वेदाग्राणि च चस्पता दिव्रह्मणः पवित्रं हत्वा ययः प्रणयति

उक्त उहः। समानमा निर्वपणात्। धात्रे जुष्ट निवे० अनुमते० राकाये० सिनीवाल्यै०
 कुहै जुष्ट नि० धातुहव्य० स्व० अनुमते० स्व० रोहैके० सिनीवाल्यै० धात्रेवो जुष्ट
 प्रोक्षाम्य तुमत्यै राकाये सिनीवाल्यै कुहै प्रक्षालननिनयनांतं कृत्वा मथाभां
 व्याकर्त्तध्वमिति विभज्य० दधौ दन्त्रे० इदमेतुः नत्यै राकाये सिनीवाल्यै कुहै च। अ
 थ धातुभां पिनष्टि। अष्टाकपालवद्वा दशकला ल्युपदधाति। यथाक्रमं च
 रुस्थां लीः कपाले खंगारान् व्यूह्य प्रातर्दोहं दोहयति निरूढमित्यादिसं पृ
 व्यध्वमिष्यंतं मित्रावरुणाभ्यां हविः मित्रावरुणाभ्यां देवेभ्यः। सायं दोहं
 लौकिकं वा दध्यानीयामिक्षां करोति। नास्ति वाजिनस्य प्रतिपत्तिः अस्ती
 त्येके। संवपनादियथान्याय्यं चरुपुरोडाशधर्मः उक्तं चरुविभागः आ
 योयानिनीय। प्रोक्षणीत्प्रदयेति वक्तुं केसं प्रेष्यति। प्रोक्षण्यासादनादिप्राप्तित्रयसंमार्ष्टिपत्तिं
 नृनादि

१८६

ज्यग्रहणकालेषु प्रजास्त्रायेत्यादिध्रुवायामेव। प्रोक्षणं हि भिन्नं त्र्यत्रह्मा
 णमामं त्र्यं प्रोक्ष्य प्रोक्ष्य वशेषं निनीय पवित्रे अपि स्रज्या हवनीयं कृत्वा
 परिधिभिः परिदधाति। अग्निमभिर्मान्य ध्रुवां सुवमा ज्यस्था लोचसादयि
 ला अभिमंत्रणमुक्तं उपसृजते। इदमहमित्यादिप्रियेणनासीदंतु। यस्तआ
 ल्मा। इयमिंद्रियं यज्ञास्य अयं यज्ञः पंच होता वेद्यं ता नपरिस्तीर्य होतारसा
 मिधेनीभ्यः संप्रेष्यति। सप्तदशस्यामिधेन्यः सर्वमिधममादधाति। ओ
 दासु देवतास्वग्निमुपवाज्याग्नीदिति प्रैष्यः। संमृष्टे प्रवरं सीद होतरि
 तिव्याख्याते पंच होतरि आज्यभागाभ्यां प्रनर्था प्रनर्था। आमिक्षामव
 दाय मित्रावरुणाभ्यामनुब्रूहि मित्रावरुणो यज मित्रावरुणयोरहं दे

१८६

चंद्रियावीजमानमितिवा। अत्रवापनं। अथधात्रादीनां यधान्याख्यप्रचारः
 समानं स्विष्टकृदिडां विरुज्यप्राशित्रं। नास्तियजमानभागः मार्जनांते मिथुनो
 गावो दक्षिणाधर्मः तूलीमिधमस्तेन हनानि प्रहरति शारवापवित्रं चतूलीयोक्तं
 विमोक्तः। ब्रह्मयजमानो यथेतं प्रतिनिष्क्रामतः। आमिक्षापक्षके विदाज्येन
 देविकायजंति। तेषां प्राक्स्विष्टकृतः। ध्रुवाज्या दुपांशुश्च ज्येष्ठसर्वेषां द
 धिरस्तीत्यनुमंत्रणं। स्विष्टकृदादिपूर्ववत् स दोषाह निर्वस्य। दर्शग्रंथीन्वि
 सृज्य यथास्थितं दक्षिणमुदचं हविर्धाने बाहवै दि निरुह्य। यकुक्षीदम
 प्रती। णो भवामि। आहवनीयादंगारमाहृत्य स्तीणां वेदिमादीपयति। घ्रा
 दसंपरहूय। प्राग्वंशेशाला मुखीयासली ऐष्टी वेदि तूली मुपोषति। एत

१९

सधस्थप० व्योमन० जानीतादेन० व० स्तैव० संज-च्यवध्वम० रीकताइतितिरुमि-
 धूममुद्यंतमनुमंत्रयते० विभ्वलोद्ध्वे० वदा० होवरेण्य० इवाहा० अंजलिना
 सकृत्तुपोषणासौ जुहुयात्नेमिसिको होमः० यदि पूर्वपापकृत्वा प्रायश्चित्
 तमप्यकृतत्वादिरुस्मरन्पातकोपवाव्यनिरेकेण तस्यैदं प्रायश्चित्तं० अयं
 नोनभस्यापुंरः० असुन् आहवनीयमुपतिष्ठते अदाव्यमितिकेशवः० सत्वं
 नोनभस्यैसं० कधि० देवसं० स्का० स्वस्ति० उपस्थानमाजं० पृथगपयते०
 प्राचीनमुदवसायनिर्मध्यविहारस्याधयित्वाग्निं विहृत्य अजस्रत्वे पृथ
 क्समरोपणमथने भवतः० उदवसायान्निधा० कालतस्तं त्रौदवसायानि
 यं हविः न ब्रतं विद्युर्दृष्टी न रतः० वाचस्पतादिब्रह्मणः दक्षिणानङ्गान् हि

१९

रण्यवानस्ति धर्मोः तूस्मीमुपनिष्कृम्य ब्राह्मणतपेण उरु विलो वि० तिरस्वा
 हा० पूर्णमनंति दादशा गृहीतेनां तर्वेदा त्यापस्तंबः । दर्विहोमधमेणे ये के
 यथाशक्तिदानमध्वर्यवे । ब्रह्मा यथेतं प्रतिनिष्क्रामति । यजमानो वृष्टि र
 सीत्यप उपस्पृश्य यथेतं प्रतिनिष्क्रामति । दीक्षणीयायां कृतस्य विमोच
 नं केचिदाहुः वृष्टिरसीति पठन्ति । तेषां मुदवसानायाया मपि भवतः । तत्रा
 प्यर्थसिद्धमुपस्य शनं दीक्षणीयायां कृतत्वात् । अग्निहोत्रकाल आख्यं नै पू
 र्णो ह्युतिः अन्यत्रेष्टिरिति विनिवेशः । सायावदह्यात् । तदेतदारब्धानी
 यस्य नान्यस्य प्रागानारंभात् स्वकाल एव आरब्धव्यत्वाच्च । तस्यांतरे सायं
 काल आरंभः अग्निहोत्रद्वयमिदं सोमं गमेकमन्यंते । तेषां मनारब्धपिक

त्वयं अन्तरेकाले दशहोत्रादि धर्मेण यावज्जीवसंकल्पेनारब्धव्यं युक्तं
 ग्राह्यं अपरं भातुः सायावज्ञान इत्यनेनैव व्याख्यायते। सर्वरात्रिः सायमग्नि
 होत्रस्य कालः सर्वमहः प्रातरग्निहोत्रस्येति तदेतदापद्विषयत्वमित्याप
 स्तवः तथा छंदोगपरिशिष्टे युक्तं नैतन्मृशंति नैव्यायिकाः मुख्यकाले
 कर्मानुष्ठेयं गोणकाले प्रायश्चित्तं कृत्वा नुष्ठेयं अत्यंतापदि अकाले क
 तमकृतमेव। अतस्तेषां मुदवस्थानीयांतरमकालेपि होमकालवत्प्राय
 श्चित्तमपि न कर्तव्यं। एतेनैव न्यायेन सुत्यादिवसंप्राप्तेष्टिरपि कर्त
 व्यारब्धदशपूर्णमासस्तस्मिन् प्रायश्चित्तं न दीक्षाद्यंतभूता इष्ट्य
 स्तासांतत्रैव निषेधात् अग्निहोत्रस्य सोमांगस्थमेव न्याय्यं यत्तु सा

यावद्वात्रोक्तेरिति आजातरग्निहोत्रादिति वा। तदनुष्ठाहोकार्यप्रयो
 गं संधानं क्रियते यथा प्रातरग्निहोत्रं हुत्वा सायं हुते ग्निहोत्र इति। अतः
 सोमाधानममावास्याधानवन्तूसीमेवाग्निधारणार्थं होमे कृत्वानंतरे का
 लआरब्धव्यंकाली होमः ॥ ॥ संतिष्ठते ग्निहोमः ॥ ॥ इति श्रीसत्या
 यादहिरण्यकेशिसूत्रप्रयोगसिद्धौ मातृदत्तीयायां मंत्रमालायां सो
 मप्रयोगः समाप्तः ॥ ॥ त्रिविधः रथतरसाम बृहत्सामो भयसामेति ॥
 पंचविधि इति जैमिनिः ॥ ॥ ॥ घृत् ॥ ॥ श्रीरस्तु ॥
 सप्तविंशतिपर्वण्यस्तु

